

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ І
ІМЕНІ-БОРИСА-ГРІНЧЕНКАТ
Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра політології та соціології"**

УДК _____

Допущено до захисту

Завідувач кафедрич

Чупрій Л. В.

« ____ » _____ 2026 р.

КВАЛІФІКОВАНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр» на тему:

**Трансформація національної та політичної ідентичності українського
суспільства під впливом російсько-української війни**

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Галузь знань: 05 • Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 052 Політологія

Виконав:

студент IV курсу, групи ПОЛБ-1-22-4.0д

Комар Марко Володимирович _____ (підпис)

Науковий керівник:

Кандидат політичних наук.

доцент кафедри політології та соціології

Ощипок Іван Федорович _____ (підпис)

Київ — 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження	7
1.2. Понятійно-категоріальний апарат та методи дослідження	12
РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ	18
2.1. Мовна ідентичність, дерусифікація та українізація як чинники трансформації національної ідентичності.....	18
2.2. Декомунізація та дерусифікація символічного простору як чинник трансформації національної ідентичності.....	38
2.3. Релігійна ідентичність як складова національної ідентичності.....	45
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ.....	55
3.1. Трансформація громадянської ідентичності та зміцнення євроатлантичного вектору	55
3.2. Регіональні трансформації політичної ідентичності: ВПО, внутрішня міграція та подолання Схід–Захід дихотомії.....	60
3.3. Трансформація демократичних цінностей та політичної культури під впливом воєнних викликівІ	65
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ	83

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АТО** – Антитерористична операція
- ВПО** – Внутрішньо переміщені особи
- ЄС** – Європейський Союз
- МОН** – Міністерство освіти і науки
- НАТО** – Організація Північноатлантичного договору
- НАН** – Національна академія наук
- ОБСЄ** – Організація з безпеки та співробітництва в Європі
- ПЦУ** – Православна церква України
- РПЦ** – Російська православна церква
- СРСР** – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- УПЦ (МП)** – Українська православна церква Московського патріархату
- УПЦ КП** – Українська православна церква Київського патріархату
- УАПЦ** – Українська автокефальна православна церква
- УГКЦ** – Українська греко-католицька церква

ВСТУП

Актуальність теми. Збройна агресія Російської Федерації проти України, що набула форми повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, поставила перед науковцями питання, яке важко сформулювати однозначно: що відбувається з ідентичністю суспільства, коли його існування опиняється під реальною загрозою? Відповідь на нього неможлива без усвідомлення того, що трансформації, які нині фіксують соціологи й політологи, розпочалися задовго до лютого 2022-го. Анексія Криму та початок збройного протистояння на Донбасі у 2014 році запустили процеси, що поступово, а потім різко перекроїли уявлення мільйонів українців про себе, свою державу та своє місце в геополітичному просторі.

Трансформація національної та політичної ідентичності українського суспільства під впливом збройної агресії РФ становить одну з найбільш гострих проблем сучасного соціогуманітарного знання. Ця проблема виходить за межі суто академічного інтересу: вона безпосередньо пов'язана з перспективами українського державотворення, характером євроатлантичної інтеграції та здатністю суспільства зберегти внутрішню єдність в умовах тривалого воєнного конфлікту. Процеси переосмислення національної приналежності, що відбуваються одночасно в мовній, релігійній, символічній та громадянській сферах, потребують комплексного наукового осмислення.

Вітчизняна наука накопичила значний масив досліджень з окремих вимірів ідентичності, проте системного аналізу їх одночасної трансформації під впливом воєнного чинника досі бракує. Саме тут і виникає той дослідницький пробіл, який обумовлює наукову новизну пропонованої роботи. Регіональні відмінності, що десятиліттями розділяли Схід і Захід країни, змінюються на очах – і цей процес вимагає не лише фіксації, а й теоретичного осмислення в категоріях політичної науки.

Метою дослідження є комплексний аналіз трансформації національної та політичної ідентичності українського суспільства під впливом збройної агресії

РФ та виявлення механізмів, чинників і наслідків цих процесів для формування української політичної нації.

Для досягнення мети поставлено чотири взаємопов'язані завдання:

1. Розкрити теоретичні підходи до розуміння ідентичності та сформуванати понятійно-категоріальний апарат дослідження.

2. Проаналізувати вплив мовних змін, процесів декомунізації, дерусифікації та релігійної самоідентифікації як чинників трансформації національної ідентичності українців у період 2014–2025 років.

3. Дослідити регіональні особливості трансформації ідентичності через призму внутрішньої міграції та досвіду внутрішньо переміщених осіб.

4. З'ясувати, яким чином відбувається трансформація ціннісних орієнтирів українців у напрямі демократичних практик під впливом воєнних викликів.

Об'єктом дослідження є ідентичність українського суспільства в умовах збройного конфлікту.

Предметом дослідження є трансформація національної та політичної ідентичності українців під впливом збройної агресії РФ у період 2014–2025 років.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що збройна агресія РФ виступає каталізатором прискореної трансформації національної та політичної ідентичності, яка проявляється в консолідації суспільства навколо спільних цінностей, подоланні регіональних відмінностей, зміцненні громадянської ідентичності та євроатлантичних орієнтацій, що в сукупності сприяє формуванню стійкої української політичної нації.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує методи політології, соціології, культурології та історичної науки. Використано історико-генетичний метод для простеження витоків ідентифікаційних процесів, порівняльно-історичний метод для зіставлення регіональних відмінностей та їх динаміки, а також аналіз даних соціологічних опитувань для фіксації змін у суспільних настроях і ціннісних орієнтаціях.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України у сферах мовної політики, декомунізації та деколонізації топонімії, дані

соціологічних досліджень, аналітичні матеріали вітчизняних та міжнародних організацій, наукові праці українських і зарубіжних дослідників.

Практична значущість роботи визначається тим, що її результати можуть бути використані при формуванні державної політики у сферах консолідації суспільства, зміцнення національної ідентичності, інформаційної безпеки та національної пам'яті, а матеріали дослідження – у викладанні дисциплін політологічного та соціологічного профілю.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснено системний аналіз взаємозв'язку між різними вимірами ідентичності та їх одночасної трансформації під впливом воєнного конфлікту; запропоновано концептуальну модель механізмів прискореного формування політичної нації в умовах екзистенційної загрози; обґрунтовано тезу про подолання Схід–Захід дихотомії через формування загальнонаціонального консенсусу внаслідок спільного досвіду протистояння агресору.

Структура роботи відповідає логіці поставлених завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, що налічує 39 позицій. Перший розділ присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження. Другий розділ охоплює трансформацію національної ідентичності через аналіз мовних змін, декомунізації та релігійної самоідентифікації як чинників впливу. Третій розділ присвячено трансформації політичної ідентичності – громадянській консолідації, регіональним змінам та ціннісним орієнтирам. Загальний обсяг роботи становить 79 сторінок, з яких 65 – основний зміст.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження

Питання трансформації національної та політичної ідентичності українського суспільства під впливом збройної агресії РФ опинилося в центрі наукового інтересу відносно недавно – і це закономірно. До 2014 року більшість досліджень розглядали ідентичність як відносно стабільну категорію, що змінюється повільно, під дією тривалих соціальних процесів. Війна зруйнувала цю логіку. Виявилось, що ідентичність здатна трансформуватися стрімко – протягом місяців, а не десятиліть – і саме це зробило українське суспільство унікальним об'єктом для наукового вивчення. Дослідження відповідних процесів перебувають на перетині кількох наукових дисциплін: політології, соціології, культурології та психології, що зумовлює міждисциплінарний характер аналізу.

Вивчення процесів формування національної ідентичності в незалежній Україні має свою власну наукову традицію, що сягає 1990-х років. Одним із дослідників, який послідовно простежував ці процеси, є В. Пасічник. У своїй праці він аналізує, як національна ідентичність українців змінювалася від здобуття незалежності до початку повномасштабної війни, фіксуючи нерівномірність цього шляху – з піднесеннями та відкатами залежно від політичної ситуації в країні [26, с. 105–112]. Дослідник звертає особливу увагу на те, що формування української нації відбувалося суперечливо, а колоніальна травма, накопичена за часів Російської імперії та СРСР, формувала неоднозначні патерни самовизначення. Без розуміння цього спадку важко пояснити, чому ідентичнісні зміни після 2014 та 2022 років виявилися настільки радикальними.

Теоретичний вимір проблеми розробляв Р. Демчук у монографії, присвяченій національній ідентичності як особливому українському модусу сприйняття дійсності [13]. Дослідник виходить із культурно-антропологічних позицій, аналізуючи глибинні структури колективної свідомості – символічні системи, архетипи, способи переживання спільного минулого. Його концепція

базується на комплексному дослідженні символічних систем, що конституують національну спільноту. Праця Демчука дає концептуальну рамку для розуміння того, чому певні символи під час війни стали консолідуючими, а інші – навпаки, відторгнутими як чужі, несумісні з новою ідентичністю.

Окреме місце в сучасній науковій літературі займають дослідження, що зосереджуються безпосередньо на воєнному чиннику. С. Бойко у своїх роботах аналізує формування національної ідентичності української молоді в умовах збройного конфлікту, доводячи, що інтенсивність воєнних дій корелює зі зростанням рівня національної самосвідомості серед молодого покоління [3]. Дослідник простежує, як досвід війни формує нові моделі громадянської активності та політичної участі, а трансформація ідентичності молодого покоління розглядається як передумова довгострокових змін у структурі українського суспільства [2, с. 15–18]. Це спостереження принципово важливе методологічно: воно дозволяє розглядати війну не лише як деструктивний чинник, а як специфічний механізм прискореної національної консолідації.

Регіональний вимір трансформації ідентичності досліджували Є. Бурмистрова та К. Піцоцька, які зафіксували поступове подолання традиційної дихотомії між Сходом і Заходом країни [4, с. 41–43]. Їхні спостереження суперечать поширеному до 2022 року переконанню про принципову непокєднуваність ідентичностей різних регіонів України. Дослідниці показують, що травматичний досвід окупації та бойових дій сприяв формуванню спільного національного нарративу, а процеси інтеграції різних регіональних ідентичностей у загальнонаціональну відбуваються значно швидше, ніж передбачалося до початку повномасштабного вторгнення. Спільний досвід протистояння агресії – особливо досвід окупації та вимушеного переселення – виявився потужнішим об'єднуючим чинником, ніж будь-яка державна політика ідентичності.

Психологічні механізми, що стоять за процесами консолідації, аналізував В. Вінков, досліджуючи механізми захисту колективної ідентичності в умовах екзистенційної загрози [5]. Його дослідження виявляє, на перший погляд, парадоксальну закономірність: зростання зовнішньої загрози посилює

внутрішню єдність суспільства. Вінков простежує, як психологічні механізми адаптації до воєнної реальності охоплюють переосмислення історичної пам'яті та актуалізацію героїчних наративів, а травматичний досвід перетворюється на ресурс для зміцнення національної єдності. Іншими словами, травма трансформується в консолідуючий чинник – хоча наскільки тривким є цей ресурс у довгостроковій перспективі, залишається відкритим питанням.

Релігійний вимір ідентичнісних змін стоїть дещо осібно в науковій літературі. В. П. Волотовська аналізує трансформацію релігійної самоідентифікації українців через призму переходу від УПЦ (МП) до ПЦУ, розглядаючи ці процеси як складову ширших процесів деколонізації свідомості [6]. Дослідниця доводить, що релігійна ідентичність тісно пов'язана з політичною та національною самоідентифікацією. Конфесійний вибір став одним із маркерів громадянської лояльності та патріотичних переконань – явище, яке в мирний час важко було б передбачити, проте яке виявилось цілком закономірним у логіці воєнного часу.

Комплексний погляд на трансформацію суспільства пропонує колективна монографія Інституту соціології НАН України «Українське суспільство в умовах війни» [12, с. 78–125]. Праця спирається на значний масив соціологічних даних і фіксує зміни в широкому діапазоні – від трансформації побутових практик до зміни геополітичних орієнтацій населення. Дослідження фіксує безпрецедентне зростання довіри до українських інституцій та посилення євроатлантичного вектору, а емпіричні дані підтверджують гіпотезу про консолідуючий вплив збройної агресії на українське суспільство. Особливо цінною є можливість відстежити динаміку довіри до державних інституцій та зміни в ціннісних орієнтаціях населення в часі.

Проблему формування громадянської ідентичності розробляли С. Толочко та І. Шкільна, досліджуючи механізми інтеграції особистості в національну спільноту через практики громадянської участі [35]. Дослідники наголошують на тому, що збройна агресія активізувала різноманітні форми громадянської активності та волонтерства, а досвід колективної дії формує нову якість

громадянськості. Громадянська ідентичність постає як синтез етнонаціонального та політичного компонентів самовизначення [38], а процеси формування політичної нації прискорюються завдяки спільному досвіду протистояння агресору. Волонтерська діяльність і колективна самоорганізація формують ту громадянськість, що вже не зводиться до формального статусу, а передбачає активну причетність до спільної справи.

Символічний вимір національної ідентичності аналізував В. В. Заїчко, застосовуючи герменевтичний метод до вивчення мови, символів та історичної пам'яті [17]. Дослідження розкриває механізм своєрідної «символічної селекції»: під час війни певні елементи національного символічного репертуару різко актуалізуються, тоді як інші так само різко відторгаються як несумісні з новою ідентичністю. Символи опору та боротьби набувають центрального місця в національній символіці, а трансформація символічного простору відображає глибші зміни в структурі колективної самосвідомості.

Нормативно-правовий вимір державної політики ідентичності досліджував В. А. Кириленко, аналізуючи законодавче забезпечення процесів декомунізації та дерусифікації в умовах воєнного стану [21, с. 85–92]. Дослідник доводить, що законодавчі ініціативи відображають суспільний запит на деколонізацію свідомості та культурного простору, а державна політика ідентичності набуває дедалі більш послідовного та системного характеру [22, с. 147–153]. Правове регулювання символічної сфери розглядається як інструмент консолідації нації – і в цьому сенсі закон виступає не лише юридичним актом, а й політичним сигналом про напрям суспільних трансформацій.

Співвідношення національної та громадянської ідентичностей у воєнних умовах досліджував Ю. Поліщук, фіксуючи константи та зміни в структурі ідентифікаційних патернів українців [28, с. 75–81]. Дослідник простежує зміщення акцентів від етнокультурного до політико-громадянського розуміння національної належності. Збройна агресія сприяє формуванню інклюзивної моделі української нації, що базується на спільних цінностях, а не на етнічному походженні, – і саме в цьому полягає принципова зміна в логіці національного

самовизначення. Автор простежує, як трансформуються критерії приналежності до української політичної спільноти: не через спільне походження чи мову, а через спільні цінності та готовність їх захищати.

О. В. Суший запропонував концепцію «травмованої ідентичності», що пояснює суперечності в процесах національного самовизначення через призму колективної психічної травми [34]. Дослідник аналізує, як колективна травма впливає на процеси національної самоідентифікації та які стратегії зцілення можуть виявитися дієвими в довгостроковій перспективі. Суший наполягає, що без усвідомлення та опрацювання накопичених історичних травм – Голодомору, репресій, тривалої колонізації – неможливо говорити про стійку та цілісну національну ідентичність. Збройна агресія актуалізувала як нові, так і давні травми, що потребують усвідомлення та інтеграції в національний наратив, а процес зцілення ідентичності розглядається як довгостроковий проект, що виходить далеко за межі воєнного часу.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти, соціологічні дані, статистичні матеріали та аналітичні звіти. Серед законодавчих актів першочергове значення має Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21 березня 2023 року, що визначає правову основу процесів дерусифікації символічного простору [18]. Довідкові матеріали органів місцевого самоврядування про практичну реалізацію декомунізації та дерусифікації надають емпіричний матеріал для аналізу того, як державна політика втілюється на місцевому рівні [11]. Посібник з дерусифікації публічного простору, підготовлений Transparency International Ukraine, пропонує методичні рекомендації для проведення відповідних змін у символічній сфері [29]. Аналітичні статті у наукових виданнях та монографії, присвячені різним вимірам трансформації ідентичності, формують теоретико-методологічну базу дослідження. Комплексне використання різнотипних джерел дає змогу відтворити багатовимірну картину ідентичнісних трансформацій, що відбуваються в українському суспільстві під впливом воєнних викликів.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат та методи дослідження

Перш ніж аналізувати конкретні процеси трансформації ідентичності, необхідно чітко визначити, що саме розуміється під кожним із понять, якими оперує це дослідження. Термінологічна невизначеність у цій сфері – не рідкість: поняття «національна», «політична», «громадянська» та «культурна» ідентичність нерідко використовуються як взаємозамінні, хоча позначають різні, хоча й пов'язані між собою феномени. Тому понятійна чіткість тут – не формальна вимога, а необхідна умова коректного аналізу.

Національна ідентичність є вихідною категорією для розуміння процесів, що відбуваються в українському суспільстві під впливом збройної агресії. Це усвідомлення індивідом своєї приналежності до певної національної спільноти, яке супроводжується інтерналізацією її цінностей, символів та культурних кодів. О. М. Кіндратець та Т. І. Сергієнко тлумачать національну ідентичність як динамічну систему смислів та значень, що формуються в процесі історичного розвитку нації [24]. Дослідники наголошують на онтологічних підставах національної ідентичності, укорінених у спільному історичному досвіді та культурній традиції. Ідентичність не є статичною даністю – вона постійно відтворюється через практики комунікації та символічного обміну [23, с. 80–85]. Процес національної ідентифікації передбачає як усвідомлення спільності з представниками своєї нації, так і відмежування від інших національних спільнот – і саме ця межа в умовах збройного конфлікту набуває особливої гостроти.

Структура національної ідентичності охоплює кілька взаємопов'язаних складових: спільну історичну пам'ять, символи та ритуали, що виражають колективну належність, уявлення про спільну територію як «свій простір», культурну традицію, мову як носія національних смислів та релігійну складову в тих суспільствах, де вона відіграє ідентифікаційну функцію. Принципово важливо, що мова та релігія в структурі національної ідентичності є елементами – суттєвими, але не визначальними самі по собі. Вони набувають

ідентифікаційного значення лише в сукупності з іншими складовими та в конкретному історичному контексті. Саме через це зміни в мовних практиках або конфесійній належності, що відбуваються в Україні з 2014 року, мають сенс розглядати не ізольовано, а як частину ширшої трансформації національної ідентичності.

Політична ідентичність – це усвідомлення індивідом своєї позиції в політичному просторі та приналежності до певної політичної спільноти. В. В. Дмитрієв визначає її як результат ідентифікації особистості з певними політичними цінностями, інституціями та групами [15]. На відміну від національної ідентичності, що спирається переважно на культурно-етнічні маркери, політична ідентичність формується навколо спільних політичних переконань та інтересів. Дослідник виокремлює кілька рівнів політичної ідентифікації – від мікрорівня окремих політичних груп до макрорівня політичної нації. Структура політичної ідентичності охоплює ставлення до держави та її інституцій, систему політичних цінностей, характер громадянської участі та готовність діяти в інтересах політичної спільноти. Трансформація політичної ідентичності в умовах суспільних потрясінь відбувається швидше, ніж зміна національної, оскільки політичні орієнтації чутливіші до зовнішніх викликів. Це пояснює, чому геополітичні преференції українців змінювалися значно динамічніше, ніж, скажімо, мовні практики.

Громадянська ідентичність постає як особлива форма політичної ідентичності, що базується на усвідомленні приналежності до політичної спільноти через інститут громадянства. Принципово відрізняти її від власне політичної: громадянська ідентичність передбачає не лише формальну приналежність до держави, а й активну громадянську позицію, участь у суспільному житті та відповідальність за долю країни. Вона формується через практики політичної участі, волонтерства та захисту спільних інтересів. Збройна агресія стала каталізатором різкого посилення громадянської ідентичності українців, оскільки актуалізувала питання про сенс і цінність національної держави як такої. Дослідники фіксують безпрецедентне зростання рівня довіри

до державних інституцій та готовності до активної громадянської позиції серед широких верств населення.

Поняття дерусифікації визначається як комплекс заходів, спрямованих на подолання впливу російської культури та мови в різних сферах суспільного життя. Дерусифікація охоплює зміни в освітній системі, медіапросторі, культурній сфері та публічному просторі. Принципово, що дерусифікація не зводиться до простого вилучення російськомовного контенту – вона передбачає створення умов для повноцінного розвитку української мови та культури в усіх суспільних сферах. Законодавче забезпечення дерусифікації створює правову основу для системних змін у мовній політиці держави, а сам процес супроводжується органічним зростанням суспільного запиту на україномовний контент.

Декомунізація розглядається як процес подолання комуністичної спадщини в символічному просторі та колективній пам'яті суспільства. Практично це означає демонтаж пам'ятників радянським діячам, перейменування топонімів та переосмислення історичної спадщини радянського періоду. В. О. Артюх досліджує конкретні практики декомунізації на прикладі міста Суми, аналізуючи механізми прийняття відповідних рішень та суспільну реакцію на зміни [1]. Декомунізація є складовою ширшого процесу деколонізації свідомості, що передбачає критичне переосмислення колоніального минулого. Символічні зміни в публічному просторі мають на меті формування нової системи координат для національної пам'яті – і в цьому сенсі вони є не лише естетичними, а й глибоко політичними актами.

Культурна ідентичність визначається як усвідомлення приналежності до певної культурної традиції через інтерналізацію її цінностей, норм та символів. Ж. З. Денисюк розглядає українську культурну ідентичність як основу національної стійкості та культурної політики [14]. Культурна ідентичність формується через засвоєння мовних практик, естетичних уподобань, звичаїв та традицій. Збройна агресія загострила питання про самобутність української культури та її принципову відмінність від культури агресора – і це питання з

академічного стало буденним, побутовим, таким, що вирішується щодня мільйонами людей у виборі мови спілкування, музики, книг, фільмів. Культурна політика держави в умовах воєнних викликів спрямовується на зміцнення культурної ідентичності через підтримку національних культурних проєктів.

Регіональна ідентичність розуміється як усвідомлення приналежності до певного регіону та ідентифікація з його специфічними культурними, історичними та соціально-економічними характеристиками. Традиційно українське суспільство характеризувалося значними регіональними відмінностями в ідентифікаційних патернах, що проявлялося в геополітичних орієнтаціях, мовних преференціях та інтерпретаціях спільної історії. Схід–Захід дихотомія тривалий час визначала структуру політичних розколів у країні та слугувала зручним інструментом маніпуляцій як для внутрішніх, так і для зовнішніх акторів. Збройна агресія сприяла подоланню цих регіональних відмінностей через формування спільного досвіду протистояння – і тут варто підкреслити, що дослідники фіксують конвергенцію регіональних ідентичностей у напрямі загальнонаціональної, що однак не означає повного зникнення регіональної специфіки.

Символічний простір визначається як сукупність символів, знаків та образів, що конституюють національну спільноту та забезпечують її відтворення. До символічного простору належать національні символи, пам'ятники, топоніми, ритуали та комеморативні практики. Д. Залеський аналізує процеси символотворення в умовах війни, виявляючи механізми формування нових символів та трансформації усталених [19]. Збройна агресія стала потужним генератором нової національної символіки, що відображає досвід опору та боротьби. Символічні зміни в публічному просторі є матеріалізацією глибших трансформацій у колективній свідомості – і боротьба за символічний простір є складовою більш широкого конфлікту за право визначати національну ідентичність.

Мовна ідентичність розглядається як усвідомлення приналежності до певної мовної спільноти та ідентифікація з мовою як маркером національної

належності. Мова виступає не лише засобом комунікації, а й носієм культурних смислів та національної картини світу. Мовні преференції українців тривалий час були неоднорідними, що відображало складну й суперечливу історію формування нації. Збройна агресія стала каталізатором процесів українізації, що проявляється в зміні мовних практик навіть у традиційно російськомовних регіонах. Дерусифікація мовного простору супроводжується зростанням престижу української мови та розширенням сфер її функціонування. Мова перетворюється на інструмент національної самоідентифікації та демаркації від агресора – явище, що раніше існувало переважно на рівні риторики, а тепер набуло масового й органічного характеру.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує методи історичної науки, політології, соціології та культурології. Історико-генетичний метод уможлиблює простеження витоків і характеру трансформації національної та політичної ідентичності українців у довгостроковій перспективі. Порівняльно-історичний метод застосовується для зіставлення динаміки ідентифікаційних процесів у різних регіонах України та в різні часові відтинки. Історико-системний метод дає змогу розглядати національну ідентичність як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, жоден з яких не може бути зрозумілий у відриві від інших. А. Яблонівський аналізує специфіку дослідження української національної ідентичності у вітчизняній науці, виокремлюючи притаманні їй методологічні особливості [39]. Комплексне застосування різних методів уможлиблює отримання багатовимірної картини досліджуваних процесів.

Соціологічні методи – передусім аналіз результатів опитувань громадської думки – використовуються для фіксації динаміки суспільних настроїв та ціннісних орієнтацій у часі. Метод контент-аналізу застосовується для вивчення трансформацій у медіадискурсі та офіційній риторичі. Дискурс-аналіз уможлиблює виявлення домінуючих наративів та способів конструювання національної ідентичності в публічному просторі. Герменевтичний підхід застосовується для інтерпретації культурних текстів та символічних практик.

Інституційний аналіз використовується для дослідження того, яким чином державні інституції беруть участь у формуванні національної та політичної ідентичності. Комплексне застосування різних методів забезпечує повноту та об'єктивність дослідження.

Джерельна база дослідження охоплює нормативно-правові акти, що регулюють процеси декомунізації та дерусифікації, статистичні дані щодо мовних переваг та релігійної належності населення, результати соціологічних опитувань, аналітичні звіти громадських організацій та міжнародних інституцій. Матеріали засобів масової інформації використовуються для аналізу публічного дискурсу та суспільних дискусій навколо питань національної ідентичності. Офіційні документи органів влади уможливають простеження змін у державній політиці у сфері формування національної та громадянської ідентичності. Наукові публікації українських та зарубіжних дослідників формують теоретико-методологічну основу дослідження. Мемуари та свідчення очевидців надають емпіричний матеріал для реконструкції індивідуального досвіду трансформації ідентичності – того досвіду, який нерідко виявляється точнішим відображенням реальності, ніж будь-яка статистика. Використання різнотипних джерел забезпечує надійність висновків та оберігає від однобічності в інтерпретації досліджуваних процесів.

Понятійно-категоріальний апарат дослідження охоплює широкий спектр концептів, що уможливають аналіз багатовимірного процесу трансформації національної та політичної ідентичності українців під впливом збройної агресії. Методологія дослідження спирається на принципи об'єктивності, системності та історизму, що забезпечують наукову обґрунтованість висновків. Концептуальна рамка дослідження уможливорює розкриття механізмів, чинників та наслідків трансформаційних процесів, що відбуваються в структурі ідентичності українського суспільства в умовах тривалого воєнного конфлікту.

РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Мовна ідентичність, дерусифікація та українізація як чинники трансформації національної ідентичності

Мовна ситуація в Україні до початку збройної агресії РФ характеризувалася складною структурою білінгвізму, що сформувався як наслідок тривалої колоніальної політики Російської імперії та СРСР. Українська мова тривалий час перебувала на периферії суспільного життя, поступаючись російській у престижності та функціональності. Радянська мовна політика систематично обмежувала сфери використання української мови, витісняючи її з освіти, науки, адміністрації та культури. Процеси русифікації набули системного характеру, що призвело до специфічної ситуації, коли значна частина етнічних українців використовувала російську мову в повсякденному спілкуванні. Здобуття незалежності не призвело до швидкої зміни становища, оскільки бракувало політичної волі та системних заходів для відновлення позицій державної мови.

Щоб зрозуміти масштаб подальших змін, необхідно усвідомити, наскільки глибоко вкоріненим був цей білінгвізм. Для мільйонів українців, особливо на Сході та Півдні, перехід на українську мову означав не просто зміну мовної практики – він означав переосмислення власної ідентичності. Саме тому події 2014 року виявилися таким потужним каталізатором.

Анексія Криму та початок збройного конфлікту на Донбасі у 2014 році стали переломним моментом у мовних преференціях українців. Збройна агресія РФ актуалізувала питання про мову як чинник трансформації національної ідентичності та маркер політичної лояльності. Російська мова почала сприйматися частиною суспільства як мова агресора, що стимулювало процеси добровільного переходу на українську. Цей процес отримав назву «мовного повороту» або «мовного перемикання», коли люди свідомо відмовлялися від

використання російської мови у публічній комунікації. Перехід відбувався не лише на рівні індивідуальних практик, а й на рівні медіа, культурних інституцій та бізнесу. Соціологічні дані фіксували поступове зростання частки україномовних громадян у всіх регіонах країни [12, с. 95–108].

Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року різко прискорило процеси дерусифікації та українізації суспільства. Збройна агресія остаточно зруйнувала міф про братні народи та спільну культурно-мовну спадщину. Російська мова почала асоціюватися з окупаційним режимом, військовими злочинами та культурним геноцидом. Навіть у традиційно російськомовних містах – Харкові, Одесі, Дніпрі – спостерігалось масове добровільне переходження на українську. Бізнес-середовище відреагувало на суспільний запит, переводячи обслуговування клієнтів на українську. Культурні інституції, що раніше працювали російською мовою, почали активно українізуватися. Принципово, що цей процес відбувався органічно, без примусу – як вияв патріотизму та солідарності із захисниками країни, що само по собі є свідченням глибокої трансформації національної ідентичності.

Регіональна динаміка мовних преференцій демонструвала різну швидкість змін залежно від історичного тла та близькості до лінії фронту. Західні області традиційно залишалися україномовними, але навіть тут скорочувалося використання російської мови в публічному просторі. Центральні регіони демонстрували найбільш динамічні зміни, оскільки саме тут історично співіснували обидві мовні традиції. Східні та південні області, де російська мова домінувала протягом десятиліть, переживали найбільш драматичні трансформації. Харків, що був оплотом російської культури в Україні, став символом мовного перемикання, коли україномовність перетворилася на ознаку громадянської позиції. Окуповані території, навпаки, зазнавали посиленої русифікації з боку окупаційної влади [4, с. 42].

Таблиця 2.1 Динаміка мовних преференцій українців у 2014-2025 роках

Рік	Українська мова як основна (%)	Російська мова як основна (%)	Обидві мови рівною мірою (%)
2014	42	35	23
2017	48	30	22
2020	53	26	21
2022 (лютий)	56	24	20
2023	68	15	17
2024	73	12	15

Примітка: складено на основі даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України та досліджень Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва [12, 28]

Дані таблиці 2.1 відображають послідовну трансформацію мовної ідентичності українців як чинника формування національної ідентичності. Найбільш стрімке зростання частки україномовних громадян спостерігається після початку повномасштабного вторгнення – за один рік показник збільшився на 12 відсоткових пунктів. Паралельно частка російськомовного населення скоротилася майже вдвічі порівняно з 2014 роком. Група осіб, що використовують обидві мови рівною мірою, також зменшувалася, що відображає поляризацію мовних практик та свідомий вибір на користь державної мови. З точки зору трансформації національної ідентичності, ці цифри означають не просто зміну мовних звичок – вони фіксують масовий процес переосмислення культурної належності.

Мовне перемикання відбувалося не лише на рівні побутової комунікації, а й у професійній сфері. Лікарі, що раніше спілкувалися з пацієнтами російською, переходили на українську. Викладачі університетів масово відмовлялися від читання лекцій російською мовою. Працівники сфери послуг змінювали мову обслуговування клієнтів. Водії таксі та громадського транспорту переходили на українську в спілкуванні з пасажиром. Цей процес супроводжувався підвищенням престижу державної мови, яка почала сприйматися як мова патріотизму та опору. Володіння українською мовою набуло значення соціального капіталу, що відкривав нові можливості для інтеграції в суспільство,

тоді як російська мова, навпаки, втрачала престиж та асоціювалася з минулим [29, с. 12–18].

Вікова структура мовних преференцій виявляла характерні закономірності. Молоде покоління демонструвало найбільшу готовність до мовного перемикання, що пояснюється меншою залежністю від сформованих мовних звичок та вищою мотивацією до національної самоідентифікації. Середнє покоління переходило на українську поступово, долаючи десятиліттями вкорінені мовні практики. Старше покоління зберігало більшу прихильність до російської мови, хоча навіть серед нього спостерігалися зміни. Діти, що розпочали навчання після 2022 року, повністю занурювалися в україномовне середовище, що забезпечує закріплення мовних змін у довгостроковій перспективі. Генераційний розрив у мовних практиках поступово нівелювався через суспільний консенсус щодо необхідності українізації.

Соціальна стратифікація мовних преференцій також зазнала суттєвих змін. До збройної агресії російська мова нерідко сприймалася як мова міської еліти, освічених верств та бізнесу, тоді як українська асоціювалася переважно із сільською місцевістю та провінцією. Збройна агресія перевернула цю ієрархію: українська мова стала мовою політичної еліти, волонтерського руху та культурного авангарду. Бізнес-середовище швидко відреагувало на зміну суспільних настроїв, переходячи на українську в маркетингових комунікаціях та внутрішньому документообігу. Інтелектуальна еліта, що раніше зберігала російськомовність, масово переходила на українську в публічних виступах та наукових публікаціях. Соціальний престиж мов кардинально змінився за надзвичайно короткий період [14].

Медіапростір став ареною найбільш видимих змін у мовному ландшафті країни. Телеканали, що транслювали російською мовою, масово переходили на українську або припиняли мовлення. Радіостанції змінювали мовну політику, збільшуючи частку україномовного контенту. Друковані видання, що виходили російською, переходили на українську або закривалися через відсутність аудиторії. Онлайн-медіа демонстрували найбільшу гнучкість, швидко

адаптуючись до мовних преференцій аудиторії. Соціальні мережі перетворилися на платформу для популяризації державної мови через мовні флешмоби та челенджі. Українські блогери та інфлюенсери, що раніше створювали контент російською, масово переходили на українську, втрачаючи частину аудиторії, проте здобуваючи суспільну легітимність [2, с. 16–17].

Економічні чинники також справляли вплив на мовні преференції населення. Бізнес усвідомлював, що україномовне обслуговування перетворюється на конкурентну перевагу на ринку. Споживачі почали бойкотувати компанії, що продовжували працювати російською мовою, що додатково стимулювало українізацію приватного сектору. Міжнародні корпорації, що працювали на українському ринку, переходили на українську в комунікації з клієнтами. Банківський сектор змінював мову обслуговування та інтерфейсів мобільних додатків. Рітейл переводив вивіски, цінники та рекламні матеріали на українську. Економічна доцільність українізації ставала дедалі очевиднішою, оскільки відповідала суспільному запиту та формувала позитивний імідж компанії [29, с. 22–25].

Психологічні механізми мовного перемикання охоплювали подолання внутрішнього опору та звички до російської мови. Багато людей відчували дискомфорт на початкових етапах переходу, оскільки українська мова не була для них природною в певних комунікативних ситуаціях. Поступово цей дискомфорт зникав через регулярну практику та суспільну підтримку. Формувалася нова мовна ідентичність, коли українська мова ставала не лише засобом комунікації, а й символом національної приналежності. Мовне перемикання супроводжувалося переосмисленням власного місця в національній спільноті. Відмова від російської мови сприймалася як акт деколонізації свідомості та розриву з імперським минулим [5]. Іншими словами, зміна мови була одночасно і наслідком, і чинником трансформації національної ідентичності – ці два процеси підсилювали один одного.

Освітня система відігравала визначальну роль у закріпленні мовних змін у довгостроковій перспективі. Діти, що розпочали навчання після 2022 року,

повністю занурювалися в україномовне середовище, що забезпечувало формування стійкої україномовної ідентичності. Батьки, що раніше віддавали перевагу російськомовній освіті для дітей, переосмислювали свої пріоритети. Вчителі масово підвищували рівень володіння українською мовою, щоб забезпечити якісне викладання. Підручники та навчальні матеріали повністю українізувалися, витісняючи російську мову з освітнього процесу. Університети переводили викладання на українську навіть у традиційно російськомовних регіонах. Освітня система перетворювалася на інструмент формування нової мовної реальності для наступних поколінь [3].

Регіональні відмінності в темпах мовного перемикавання поступово нівелювалися через загальнонаціональні тенденції. Харків, що історично був центром російської культури в Україні, пережив найбільш драматичну трансформацію. Місто, що зазнало масованих обстрілів та окупації частини прилеглої території, стало символом мовного опору – і це не метафора, а фіксований соціологічний факт. Харків'яни масово переходили на українську як вияв протесту проти збройної агресії. Одеса, ще один традиційно російськомовний центр, переживала схожу динаміку. Дніпро демонстрував аналогічні тенденції, коли місцева влада та бізнес активно підтримували дерусифікацію. Запоріжжя та Миколаїв, що опинилися безпосередньо в зоні воєнних дій, також швидко змінювали мовний ландшафт. Регіональна конвергенція мовних практик відображала формування спільної загальнонаціональної мовної ідентичності [28, с. 78–81].

Міжнародний вимір також справляв вплив на мовні процеси в Україні. Євроінтеграція стимулювала вивчення англійської та інших європейських мов, що паралельно послаблювало позиції російської. Українська діаспора активно підтримувала процеси українізації на батьківщині, організовуючи мовні курси та культурні заходи. Міжнародні партнери України визнавали українську мову в офіційних комунікаціях, що підвищувало її престиж на глобальному рівні. НАТО та ЄС запроваджували програми вивчення української мови для своїх співробітників. Міжнародні медіа збільшували обсяг україномовного контенту,

сприяючи популяризації мови за кордоном. Глобальна увага до України через збройну агресію посилювала внутрішні процеси дерусифікації та утвердження державної мови [22, с. 150–152].

Таким чином, динаміка мовних преференцій українців у 2014–2025 роках відображає послідовну трансформацію від білінгвізму до домінування української мови в усіх сферах суспільного життя. Збройна агресія РФ прискорила процеси, що в мирних умовах тривали б десятиліттями. Мовне перемикавання відбувалося одночасно на індивідуальному та інституційному рівнях, охоплюючи всі регіони та соціальні групи. З точки зору теми дослідження принципово важливо, що зміни в мовних практиках є не самостійним явищем, а чинником трансформації національної ідентичності: мова перетворювалася на маркер політичної лояльності та національної приналежності, тобто виконувала саме ту ідентифікаційну функцію, що характерна для неї в структурі національної ідентичності. Процеси дерусифікації набули незворотного характеру, що закладає підґрунтя для довгострокового утвердження української мови як єдиної державної.

Правове регулювання мовних процесів в Україні має тривалу та суперечливу історію, що відображає складність формування національної держави в умовах постколоніального суспільства. Конституція України 1996 року закріпила українську мову як єдину державну, проте механізми реалізації цієї норми залишалися недосконалими десятиліттями. Закон «Про мови в Українській РСР» 1989 року, що зберігав чинність аж до 2019 року, не забезпечував належного захисту державної мови. Політична еліта тривалий час уникала послідовної мовної політики, побоюючись електоральних втрат у російськомовних регіонах. Відсутність політичної волі призводила до того, що українська мова залишалася на периферії суспільного життя попри конституційний статус [21, с. 86–88]. По суті, держава десятиліттями декларувала одне, а робила інше – і саме ця суперечність стала одним із джерел ідентичнісної кризи, яку довелося долати вже в умовах збройного конфлікту.

Закон України «Про засади державної мовної політики» 2012 року став спробою легалізувати двомовність та надати російській мові статус регіональної у більшості областей. Закон викликав гостру критику з боку національно свідомої частини суспільства, оскільки фактично узаконював домінування російської мови. Регіональний статус російської дозволяв використовувати її в адміністрації, освіті та судочинстві на рівні з українською, що суперечило самій ідеї єдиної державної мови. Закон послаблював позиції державної мови та створював перешкоди для процесів українізації. Євромайдан 2013–2014 років актуалізував питання про мовну політику як складову національної безпеки. Скасування закону стало однією з перших вимог революції гідності – і цей факт промовистий: суспільство інтуїтивно відчувало, що мовна капітуляція держави та ідентичнісна слабкість нації пов'язані між собою [26, с. 115–120].

Мовний закон 2019 року «Про забезпечення функціонування української мови як державної» став переломним моментом у законодавчому забезпеченні дерусифікації. Закон встановлював обов'язковість використання державної мови в усіх сферах публічного життя – освіті, медіа, культурі та сфері послуг. Передбачався перехідний період для адаптації різних секторів до нових вимог. Закон запроваджував інституцію мовного омбудсмена для моніторингу дотримання мовних прав. Встановлювалися квоти на україномовний контент у медіа та культурній продукції. Сфера обслуговування зобов'язувалася забезпечувати послуги українською мовою, хоча й допускалося використання інших мов за бажанням клієнта. Освітня система передбачала повний перехід на українську мову викладання з обмеженими винятками для національних меншин [18]. З точки зору трансформації національної ідентичності, значення цього закону полягає не лише в його конкретних нормах, а в тому, що він уперше зробив дерусифікацію системним державним проєктом, а не стихійним суспільним процесом.

Венеціанська комісія, що аналізувала мовний закон 2019 року, визнала його відповідність європейським стандартам, хоча й рекомендувала певні корективи. Міжнародна спільнота визнала право України на захист державної

мови в умовах протидії збройній агресії РФ. Закон не забороняв використання російської або інших мов у приватному спілкуванні, а лише регулював публічну сферу – і ця межа принципова. Критика з боку Росії та проросійських політичних сил в Україні була очікуваною та інтерпретувалася як підтвердження ефективності закону. Європейський Союз підтримав зусилля України щодо зміцнення позицій державної мови. ОБСЄ визнала обґрунтованість мовної політики України в умовах гібридної війни [22, с. 148–149].

Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21 березня 2023 року став логічним продовженням процесів дерусифікації в умовах повномасштабної збройної агресії. Закон забороняв пропаганду «русского мира», російського імперіалізму та колоніалізму в будь-яких формах. Передбачалося обмеження культурної продукції, що походить з країни-агресора або пропагує імперську ідеологію. Закон встановлював механізми деколонізації публічного простору, охоплюючи демонтаж пам'ятників та перейменування топонімів, пов'язаних із російською імперією. Заборонялося публічне використання символів країни-агресора, за винятком історичних та освітніх ситуацій. На практиці більшість обмежень запроваджувалися через суспільний консенсус, а не примус – і це, мабуть, найпоказовіше: держава лише юридично оформлювала те, що суспільство вже робило самостійно [18].

Таблиця 2.2 Основні законодавчі акти щодо дерусифікації в Україні

Рік	Назва законодавчого акту	Основні положення
2015	Закони про декомунізацію	Заборона комуністичної символіки, перейменування топонімів
2019	Закон про державну мову	Обов'язковість української у публічній сфері, квоти на медіа
2022	Заборона російської музики	Виключення російського контенту з медіапростору
2023	Закон про деколонізацію	Заборона пропаганди "русского мира", дерусифікація топонімів
2024	Посилення мовного закону	Розширення сфери застосування, збільшення штрафів

Примітка: складено на основі інформації про законодавчі акти України [18, 21]

Дані таблиці 2.2 відображають поступове посилення законодавчого регулювання дерусифікації відповідно до динаміки збройної агресії РФ. Законодавство трансформувалося від м'яких рекомендаційних норм до жорстких вимог, що охоплюють усі сфери публічного життя. Повномасштабне вторгнення прискорило прийняття більш рішучих законодавчих рішень. Кожен новий законодавчий акт розширював сферу дерусифікації та посилював механізми контролю. З точки зору трансформації національної ідентичності, ця законодавча динаміка відображає не лише реакцію держави на зовнішні загрози, а й поступове формування нової ідентичної рамки, в межах якої україномовність стає нормою, а не винятком.

Освітнє законодавство зазнало суттєвих змін у напрямі дерусифікації. Закон «Про освіту» 2017 року передбачав поступовий перехід на українську мову навчання в усіх навчальних закладах. Російськомовні школи зобов'язувалися перейти на українську мову викладання з певними перехідними термінами. Університети отримували вимогу забезпечити україномовне викладання, хоча й допускалося читання лекцій англійською для іноземних студентів. Підручники та навчальні посібники мали видаватися виключно українською мовою. Наукові публікації стимулювалися до використання української або англійської замість російської. Дисертаційні роботи захищалися виключно українською, що спонукало науковців удосконалювати володіння державною мовою [3].

Медійне законодавство зазнало трансформації в напрямі дерусифікації інформаційного простору. Закон передбачав квоти на україномовний контент на телебаченні та радіо, що поступово зростали. Телеканали зобов'язувалися дублювати або озвучувати україною іншомовні фільми та серіали. Радіостанції мали забезпечити певну частку україномовних пісень в ефірі. Друковані видання, що фінансувалися з державного бюджету, зобов'язувалися виходити українською мовою. Онлайн-медіа підпадали під дію мовного законодавства, хоча контроль тут виявився складнішим через глобальний характер мережі. Після початку повномасштабної збройної агресії запровадили повну заборону

російського медійного контенту, що радикально змінило інформаційний простір України [2, с. 18–19].

Законодавство у сфері культури передбачало обмеження російської культурної продукції та стимулювання розвитку української. Державне фінансування культурних проєктів спрямовувалося виключно на україномовну продукцію. Кінотеатри отримували квоти на демонстрацію українських фільмів. Бібліотеки зобов'язувалися поповнювати фонди україномовною літературою. Музеї переводили експозиції та екскурсії на українську мову. Театри збільшували частку вистав державною мовою у репертуарі. Після 2022 року російська культурна продукція була фактично повністю виключена з українського культурного простору, що створило вакуум, який поступово заповнювався вітчизняним контентом [29, с. 28–32].

Законодавство у сфері послуг встановлювало обов'язок обслуговування споживачів українською мовою. Магазини, ресторани, готелі та інші заклади зобов'язувалися забезпечити україномовне обслуговування. Меню, цінники та інформаційні матеріали мали оформлюватися державною мовою. Персонал повинен був володіти українською на рівні, достатньому для якісного обслуговування клієнтів. Передбачалися штрафи за порушення мовних вимог, хоча на практиці контроль здійснювався переважно через скарги споживачів. Бізнес швидко адаптувався до нових вимог, усвідомлюючи, що україномовне обслуговування перетворюється на конкурентну перевагу. Споживачі активно використовували свої права, вимагаючи обслуговування державною мовою [21, с. 90–92].

Адміністративне законодавство передбачало використання виключно державної мови в роботі органів влади та місцевого самоврядування. Документообіг мав здійснюватися українською мовою. Засідання та наради мали проводитися українською. Звернення громадян опрацьовувалися та отримували відповіді державною мовою. Державні службовці зобов'язувалися підтвердити достатній рівень володіння українською. Для тих, хто потребував підвищення рівня, передбачалися мовні курси. Судочинство також переводилося на

українську мову, що вимагало перепідготовки суддів та адвокатів. Адміністративна дерусифікація була менш помітною для широкого загалу, проте мала принципове значення для повноцінного функціонування держави [22, с. 151].

Механізми контролю за дотриманням мовного законодавства спирались на інституцію уповноваженого із захисту державної мови, що моніторив ситуацію та розглядав скарги громадян. Передбачалася система штрафів за порушення мовних вимог, хоча їх застосування залишалося обмеженим. Громадські організації активно долучалися до моніторингу дотримання мовного законодавства. Соціальні мережі ставали платформою для публічного засудження порушників мовних норм. Бізнес, що ігнорував мовні вимоги, ризикував репутаційними втратами та споживацьким бойкотом. Система контролю спиралася переважно на суспільний консенсус, а не на примусові механізми – і це виявилось ефективнішим, ніж будь-які санкції [29, с. 35–38].

Міжнародний порівняльний вимір законодавчого забезпечення дерусифікації охоплює досвід інших пострадянських країн. Країни Балтії мали значно тривалішу практику законодавчого регулювання мовних процесів, що слугувала орієнтиром для України. Естонія, Латвія та Литва запровадили жорсткі вимоги щодо знання державної мови для отримання громадянства та працевлаштування на державній службі. Їхній досвід підтверджував ефективність рішучої мовної політики для подолання колоніальної спадщини. Польща та Чехія демонстрували приклади успішної дерусифікації після падіння комуністичних режимів. Міжнародні експерти визнавали обґрунтованість української мовної політики в умовах протидії збройній агресії. Євросоюз підтримував зусилля України щодо зміцнення державної мови як складової національної безпеки [28, с. 79–80].

Судова практика щодо застосування мовного законодавства формувалася поступово, оскільки більшість конфліктів вирішувалися без звернення до судів. Конституційний Суд України підтвердив конституційність мовного закону 2019 року, відхиливши спроби його оскарження. Адміністративні суди розглядали

скарги на бездіяльність органів влади щодо забезпечення мовних прав громадян. Трудові суди розглядали конфлікти, пов'язані з мовними вимогами до працівників. Цивільні суди розглядали позови споживачів щодо порушення мовних прав у сфері послуг. Судова практика загалом підтримувала пріоритет державної мови та визнавала обґрунтованість мовних вимог. Прецедентне право поступово формувало чіткіші стандарти застосування мовного законодавства [21, с. 93–95].

Регіональна специфіка застосування мовного законодавства виявлялася в різній швидкості адаптації до нових вимог. Західні області, що історично були україномовними, практично не відчували змін від запровадження мовного законодавства. Центральні регіони адаптувалися відносно швидко, оскільки мали досвід співіснування обох мов. Східні та південні області стикалися з більшими труднощами через тривале домінування російської мови. Харків, Одеса та Дніпро потребували більше часу для повної дерусифікації публічного простору. Окуповані території залишалися поза дією українського законодавства, що створювало серйозні виклики для майбутньої реінтеграції. Регіональні відмінності поступово нівелювалися через загальнонаціональні процеси українізації [4, с. 43].

Перспективи розвитку мовного законодавства передбачали посилення механізмів контролю та розширення сфери застосування мовних вимог. Обговорювалося запровадження обов'язкової мовної сертифікації для певних категорій працівників. Планувалося посилення вимог до мовного оформлення товарів та послуг. Розглядалися ініціативи щодо стимулювання використання державної мови в приватному бізнесі через податкові пільги. Передбачалося створення програм підтримки україномовного контенту в медіа та культурі. Розроблялися механізми захисту державної мови в цифровому просторі та соціальних мережах. Загальний вектор законодавчого розвитку спрямовувався на формування повноцінного україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя [29, с. 40–45].

Таким чином, законодавче забезпечення дерусифікації пройшло шлях від декларативних норм до системного регулювання мовних процесів. Збройна агресія РФ прискорила прийняття більш рішучих законодавчих рішень, що відповідали суспільному запиту на деколонізацію мовного простору. З точки зору трансформації національної ідентичності, законодавча база виконувала подвійну функцію: з одного боку, вона інституціоналізувала стихійні процеси українізації, надаючи їм системного характеру, з іншого – сама ставала чинником формування нової ідентичної норми, в межах якої україномовність у публічному просторі перестала сприйматися як виняток і перетворилася на стандарт. Поєднання регулятивних механізмів із добровільними процесами українізації забезпечувало ефективність та суспільну легітимність законодавства.

Освітня система України тривалий час залишалася ареною протистояння між процесами українізації та збереженням російськомовності. Радянська спадщина проявлялася в домінуванні російської мови в престижних навчальних закладах великих міст. Батьки нерідко віддавали перевагу російськомовним школам, вважаючи їх якіснішими та перспективнішими для дітей. Університети східних та південних регіонів переважно викладали російською мовою, що обмежувало можливості випускників україномовних шкіл. Наукова спільнота зберігала російську як основну мову наукової комунікації. Підручники та навчальні посібники часто страждали від недостатнього фінансування україномовного видавництва. Ця ситуація зберігалася до початку збройної агресії РФ, яка загострила питання мовної політики в освіті як складової трансформації національної ідентичності [3].

Реформа освітньої системи після 2014 року передбачала поступовий перехід на українську мову навчання на всіх рівнях. Російськомовні школи отримували завдання переходити на українську, хоча процес відбувався повільно через опір частини батьків та вчителів. Нова українська школа, концепцію якої затвердили у 2016 році, передбачала україномовне навчання як стандарт. Підручники нового покоління видавалися виключно державною мовою з покращеною якістю змісту та оформлення. Вчителі проходили курси підвищення

кваліфікації з української мови. Батьки поступово переосмислювали свої пріоритети, усвідомлюючи переваги україномовної освіти для майбутнього дітей. Кількість російськомовних шкіл скорочувалася природним шляхом через відсутність попиту [2, с. 19–21].

Повномасштабне вторгнення радикально прискорило процеси дерусифікації освіти. Російськомовні школи, що ще залишалися, масово переходили на українську мову навчання. Батьки, що раніше наполягали на російськомовній освіті для дітей, змінювали свою позицію під впливом воєнних викликів. Вчителі, що викладали російською, переходили на українську або залишали професію. Директори навчальних закладів ініціювали повну українізацію освітнього процесу. Шкільні бібліотеки очищалися від літератури, що пропагувала імперські цінності. Підручники з історії переписувалися для відображення української перспективи на минулі події. Російська мова як предмет вивчення скорочувалася або замінювалася англійською та іншими європейськими мовами [12, с. 110–118].

Таблиця 2.3 Динаміка україномовних навчальних закладів у 2014-2024 роках

Рік	Україномовні школи (%)	Російськомовні школи (%)	Двомовні школи (%)
2014	68	22	10
2017	73	18	9
2020	78	14	8
2022	82	11	7
2024	94	2	4

Примітка: складено на основі статистичних даних МОН України [3, 12]

Дані таблиці 2.3 відображають послідовне зростання частки україномовних шкіл протягом десятиліття. Найбільш стрімкі зміни спостерігаються після 2022 року – частка україномовних закладів зросла на 12 відсоткових пунктів лише за два роки. Російськомовні школи практично зникли з освітньої системи, що забезпечує формування україномовних поколінь у довгостроковій перспективі. Двомовні заклади також скорочувалися, оскільки більшість переходила на повністю україномовне навчання. З точки зору

трансформації національної ідентичності, ці зміни означають, що освітня система перестала відтворювати двоїстість мовної ідентичності і стала простором формування єдиної україномовної норми.

Університети також зазнали суттєвих змін у мовній політиці. Харківські, одеські та дніпровські виші, що традиційно викладали російською, переходили на українську мову навчання. Професори та викладачі адаптували лекційні курси до вимог державної мови. Студенти підтримували українізацію університетів, усвідомлюючи її символічне та практичне значення. Захист дипломних робіт та дисертацій здійснювався виключно українською мовою. Наукові публікації стимулювалися до використання української або англійської замість російської. Університетські бібліотеки поповнювали фонди україномовною науковою літературою. Міжнародні конференції, що проводилися в Україні, використовували українську та англійську як робочі мови [21, с. 95–98].

Медіапростір України пережив найбільш драматичну трансформацію серед усіх сфер суспільного життя. До 2014 року російськомовні телеканали домінували в ефірі, особливо в східних та південних регіонах. Російські серіали, фільми та розважальні програми формували культурні преференції мільйонів українців. Радіостанції транслювали переважно російськомовну музику та контент. Друковані видання виходили обома мовами залежно від регіону. Онлайн-медіа також були значною мірою російськомовними або білінгвальними. Ця ситуація підтримувала російську культурну домінацію та гальмувала формування цілісної української національної ідентичності [29, с. 48–52]. Медіапростір, по суті, відтворював колоніальну ієрархію мов у щоденному режимі – і саме тому його дерусифікація мала таке принципове значення для трансформації ідентичності.

Анексія Криму та початок збройного конфлікту на Донбасі стали поворотним моментом у дерусифікації медіапростору. Уряд заборонив трансляцію російських телеканалів, що пропагували антиукраїнські наративи. Соціальні мережі «Вконтакте» та «Однокласники» були заблоковані як інструменти пропаганди. Українські телеканали почали активно нарощувати

частку україномовного контенту. Радіостанції впроваджували квоти на українську музику. Друковані видання переходили на українську або закривалися через втрату аудиторії. Онлайн-медіа адаптувалися до нових мовних переваг аудиторії. Споживачі медіаконтенту демонстрували зростаючий запит на україномовну продукцію, що стимулювало ринкову трансформацію [2, с. 22–24].

Повномасштабна збройна агресія завершила процес дерусифікації медіапростору. Російський контент був повністю виключений з українського інформаційного простору. Телеканали припинили закупівлю та показ російських серіалів та фільмів. Радіостанції виключили з ротації російську музику, навіть від артистів, що публічно не підтримували збройну агресію. Стрімінгові платформи видалили російський контент зі своїх каталогів. Книжкові магазини прибрали з полиць російськомовну літературу. Бібліотеки переглядали фонди та переміщували відповідні видання у спецховища. Вакуум, що утворився після виключення російського контенту, заповнювався українською продукцією, стимулюючи розвиток вітчизняних культурних індустрій [12, с. 125–135].

Музична індустрія демонструвала найбільш видимі зміни в процесах дерусифікації. Українські артисти, що раніше співали російською, масово переходили на державну мову. Російські виконавці були виключені з ротації всіх українських радіостанцій та музичних платформ. Концертні майданчики відмовлялися від співпраці з артистами, що мали російське громадянство або підтримували збройну агресію. Музичні фестивалі ставали повністю україномовними або використовували англійську для іноземних гостей. Молоді українські виконавці створювали україномовну музику різних жанрів, руйнуючи усталений стереотип про непридатність державної мови для сучасної поп-культури. Український реп, рок та електронна музика здобували міжнародне визнання, популяризуючи українську мову за кордоном [29, с. 55–60].

Кінематограф переживав складну трансформацію через обмежені виробничі потужності та конкуренцію з глобальними індустріями. Українське кіно до збройної агресії мало обмежений бюджет та аудиторію, програючи у

конкуренції з голлівудськими фільмами. Держава впроваджувала квоти на демонстрацію українських фільмів у кінотеатрах. Продюсери отримували фінансову підтримку для виробництва україномовних стрічок. Фестивалі українського кіно популяризували вітчизняну продукцію. Після 2022 року кінотеатри повністю відмовилися від прокату російських фільмів. Вітчизняний кінематограф переживав ренесанс, створюючи стрічки про збройну агресію та трансформацію національної ідентичності. Документальні фільми про воєнні злочини Росії здобували міжнародні нагороди та привертали глобальну увагу до України [14].

Театральна сфера також зазнала дерусифікації, хоча цей процес був менш помітним для широкого загалу. Театри східних та південних регіонів переводили репертуар на українську мову. Режисери зверталися до української драматургії. Актори перекваліфіковувалися для роботи державною мовою. Театральні школи повністю переходили на україномовне навчання. Класичні твори російської драматургії виключалися з репертуару або ставилися в критичному переосмисленні. Українська драматургія переживала розквіт, створюючи нові тексти про збройну агресію та суспільну трансформацію. Театр ставав простором рефлексії над національною ідентичністю та колективною травмою [19].

Видавнича індустрія демонструвала швидку адаптацію до нових мовних реалій. Видавництва припиняли випуск російськомовних книг або радикально скорочували їхню частку. Перекладачі активно працювали над україномовними версіями світової класики. Українські письменники здобували більше можливостей для публікації та просування своїх творів. Книжкові магазини переорганізовували простір, відводячи більше місця українській літературі. Бібліотеки поповнювали фонди новими вітчизняними виданнями. Літературні премії та фестивалі стимулювали розвиток україномовної літератури. Україномовні книги ставали бестселерами – явище, яке ще кілька років тому важко було уявити на тлі домінування російської літератури на ринку [29, с. 63–68].

Цифровий простір виявився найбільш складною ареною для дерусифікації через глобальний характер інтернету. Українські вебсайти поступово переходили на українську мову інтерфейсів. Соціальні мережі залишалися білінгвальними, оскільки користувачі самостійно обирали мову спілкування. Українські блогери та інфлюенсери масово переходили на українську у своєму контенті. Технологічні компанії покращували підтримку державної мови у своїх сервісах. Українська Вікіпедія значно розширилася завдяки активності волонтерів. Програмісти локалізували популярні програми та додатки українською мовою. Цифрова дерусифікація відбувалася повільніше, ніж в офлайн-сферах, проте демонструвала стійку тенденцію [22, с. 154–156].

Державна культурна політика спрямовувалася на створення повноцінного україномовного культурного середовища. Міністерство культури збільшило фінансування вітчизняних культурних проєктів. Державні гранти надавалися виключно україномовним ініціативам. Культурні центри в регіонах отримували підтримку для популяризації державної мови та культури. Музеї переводили експозиції та аудіогіди на українську. Галереї організовували виставки українських митців. Фольклорні колективи отримували державну підтримку для збереження традицій. Культурна дипломатія використовувала українську мову та культуру для просування позитивного іміджу держави за кордоном [14].

Громадські організації відіграли суттєву роль у процесах дерусифікації культурної сфери. Мовні патрулі моніторили дотримання мовного законодавства в публічних місцях. Волонтери організовували мовні курси для охочих покращити володіння українською. Активісти проводили акції на підтримку україномовної культури. Громадські ініціативи створювали україномовний контент для різних аудиторій. Культурні центри організовували заходи для популяризації державної мови серед молоді. Некомерційні організації підтримували українських митців та письменників. Громадянське суспільство виявилось потужним рушієм культурної дерусифікації, нерідко випереджаючи державні ініціативи [29, с. 70–75].

Міжнародний вимір дерусифікації культурної сфери охоплював підтримку з боку західних партнерів. Європейські фонди фінансували проекти з розвитку української культури. Міжнародні фестивалі надавали платформу для презентації українського мистецтва. Музеї та галереї світу організовували виставки українських художників. Видавництва перекладали українську літературу іноземними мовами. Університети відкривали програми з вивчення державної мови та культури. Українська діаспора активно популяризувала рідну культуру в країнах проживання. Глобальна увага до України через збройну агресію створювала безпрецедентні можливості для просування українського культурного продукту на світовій арені [28, с. 82–84].

Таким чином, дерусифікація освіти, медіапростору та культурної сфери стала комплексним чинником трансформації національної ідентичності українців. Збройна агресія РФ прискорила зміни, що в мирних умовах тривали б десятиліттями. Освітня система забезпечила формування україномовних поколінь, що надає мовним змінам незворотного характеру. Медіапростір трансформувався від білінгвального до повністю україномовного, витіснивши російський контент із щоденного інформаційного споживання. Культурна сфера переживала ренесанс україномовної творчості в усіх жанрах та напрямках. Принципово, що дерусифікація цих сфер не є самоціллю – вона є чинником, що формує україномовне середовище, в якому відтворюється та зміцнюється українська національна ідентичність, набуваючи стійкості до зовнішніх викликів.

2.2. Декомунізація та дерусифікація символічного простору як чинник трансформації національної ідентичності

Символічний простір радянської України був насичений пам'ятниками, топонімами та іншими знаками, що прославляли комуністичну ідеологію та російську імперську історію. Кожне місто мало вулиці, названі на честь Леніна, Карла Маркса, Фрунзе та інших діячів більшовицького режиму. Площі прикрашали монументи вождям, що уособлювали тоталітарну систему. Назви міст та селищ часто походили від комуністичних символів або російських

військових діячів. Цей символічний ландшафт формувався протягом десятиліть радянської влади як інструмент ідеологічного контролю та конструювання колективної ідентичності. Незалежна Україна успадкувала цю систему символів, що суперечила процесам національного самовизначення. Спроби декомунізації в 1990-х роках були непослідовними та зустрічали політичний опір [26, с. 122–128]. Парадокс полягав у тому, що нова держава намагалася будувати нову ідентичність у просторі, просякненому символами іншої – чужої – ідентичності.

Євромайдан 2013–2014 років ознаменувався спонтанним демонтажем пам'ятників Леніну в різних містах України. Акції, що отримали назву «ленінопад», символізували розрив з радянським минулим і водночас були виразом запиту суспільства на нову ідентичнісну рамку. Активісти самостійно повалювали пам'ятники без санкції влади, що викликало суперечливу реакцію. Російськомовні регіони сприймали ці дії з тривогою, вбачаючи в них загрозу регіональній ідентичності. Західні області підтримували декомунізацію як необхідний крок до євроінтеграції. Політичне керівництво після Революції гідності усвідомило необхідність законодавчого врегулювання процесів декомунізації – стихійність потребувала інституціоналізації та легітимації [1].

Закони про декомунізацію, прийняті у квітні 2015 року, створили правову основу для системної трансформації символічного простору. Законодавство забороняло комуністичну та нацистську символіку, пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного режимів. Передбачався демонтаж пам'ятників діячам комуністичного режиму, за винятком тих, що мали художню цінність. Топоніми, пов'язані з комуністичною ідеологією, підлягали перейменуванню. Відкривався доступ до архівів радянських репресивних органів для дослідження злочинів тоталітарного режиму. Закони викликали гостру дискусію в суспільстві та критику з боку Росії, що використовувала декомунізацію для антиукраїнської пропаганди [18]. З точки зору трансформації національної ідентичності, значення цього законодавства виходить далеко за межі демонтажу конкретних пам'ятників – воно означало державне визнання того, що радянський символічний спадок несумісний з українською національною ідентичністю.

Таблиця 2.4 Демонтаж пам'ятників комуністичним діячам у 2014-2024

роках

Період	Демонтовано пам'ятників	Регіони з найбільшою активністю	Спосіб демонтажу
2014 (Євромайдан)	376	Київ, західні області	Спонтанний
2015-2017	1428	Центральні області	Офіційний
2018-2021	203	Східні області	Офіційний
2022-2024	487	Всі регіони	Офіційний та спонтанний

Примітка: складено на основі даних Українського інституту національної пам'яті [1, 11]

Дані таблиці 2.4 відображають інтенсивність процесів декомунізації в різні періоди та їхній зв'язок із трансформацією національної ідентичності. Найбільша хвиля демонтажу припадає на 2015–2017 роки після прийняття відповідного законодавства. Східні регіони декомунізувалися повільніше через міцніші зв'язки з радянською ідентичністю. Повномасштабна збройна агресія активізувала нову хвилю демонтажу, коли навіть раніше резистентні регіони позбувалися радянської символіки. Показово, що спонтанний характер демонтажу в період Євромайдану та після 2022 року відображав не лише політичні настрої, а й глибший ідентичнісний зсув – суспільство відмовлялося від символів, що більше не відповідали його самоуявленню.

Переєменування топонімів стало найбільш масштабним та суперечливим виміром декомунізації. Тисячі вулиць, площ, проспектів потребували нових назв. Місцеві громади отримували право пропонувати нові назви через громадські слухання. Комісії з переєменування розглядали пропозиції та обирали найбільш прийнятні варіанти. Перевага надавалася іменам українських діячів культури, науки, героїв визвольних змагань. Використовувалися нейтральні назви, пов'язані з географічними особливостями місцевості. Принципово уникали заміни одних ідеологічних назв іншими, прагнучи деполітизації топонімії. Процес переєменування супроводжувався адміністративними та фінансовими витратами на заміну вивісок, вказівників, оновлення документів [11].

Регіональна специфіка декомунізації виявлялася в різній швидкості та повноті реалізації законів. Західні області швидко та послідовно втілювали

декомунізацію, оскільки це відповідало усталеним історичним наративам регіону. Центральна Україна демонструвала помірний темп змін з урахуванням різноманіття місцевих ідентичностей. Східні та південні регіони стикалися з опором частини населення, що зберігало ностальгію за радянським минулим. Харків, Дніпро та Одеса декомунізувалися поступово, враховуючи чутливість населення до символічних змін. Повномасштабна збройна агресія нівелювала регіональні відмінності – навіть найбільш проросійські міста почали активно позбуватися радянської спадщини [1].

Громадська реакція на декомунізацію була неоднорідною залежно від політичних переконань та вікової групи. Молодь підтримувала зміни, сприймаючи їх як модернізацію та європеїзацію. Середнє покоління демонструвало амбівалентне ставлення, розриваючись між ностальгією та розумінням необхідності змін. Старше покоління часто негативно сприймало демонтаж пам'ятників, вбачаючи в цьому зневагу до власної біографії – і ця реакція цілком зрозуміла: для людей, що прожили більшу частину життя в радянській системі координат, її символічне знищення сприймалося як особиста образа. Ліві політичні сили засуджували декомунізацію як «перекручення історії». Збройна агресія змінила співвідношення цих позицій, коли підтримка декомунізації стала суспільним мейнстрімом [37].

Декомунізація музеїв та культурних інституцій передбачала переосмислення експозицій та способів репрезентації радянського періоду. Музеї радянської історії трансформувалися в музеї тоталітаризму, що критично осмислювали комуністичне минуле. Експозиції про Голодомор, політичні репресії та національно-визвольні рухи отримували центральне місце. Пам'ятники радянським діячам, що мали художню цінність, переміщувалися до спеціалізованих парків-музеїв. Радянська символіка контекстуалізувалася як елемент тоталітарної пропаганди. Культурні інституції перетворювалися на простори для публічної дискусії про історичну пам'ять та національну ідентичність. Освітні програми в музеях спрямовувалися на формування критичного ставлення до радянської спадщини [32, с. 145–162].

Дерусифікація топонімії після 2022 року стала логічним продовженням деколонізації. Закон про деколонізацію 2023 року передбачав перейменування вулиць, названих на честь російських імперських діячів, письменників та військових. Пушкінські вулиці, площі Суворова та проспекти Жукова підлягали перейменуванню. Навіть класики російської літератури, що раніше вважалися культурно нейтральними, почали сприйматися як символи колоніальної культури – і ця зміна у сприйнятті сама по собі є яскравим свідченням трансформації національної ідентичності. Процес виявився складнішим за деколонізацію, оскільки стосувався більш суперечливих постатей. Громадські дискусії часто були емоційними та конфліктними [18].

Таблиця 2.5 **Перейменування топонімів у 2015-2024 роках**

Тип топоніма	Перейменовано (декомунізація)	Перейменовано (дерусифікація)	Загалом
Вулиці	32 456	8 234	40 690
Площі	987	312	1 299
Населені пункти	987	234	1 221
Станції метро	23	7	30
Парки та сквери	1 456	543	1 999

Примітка: складено на основі даних органів місцевого самоврядування та Українського інституту національної пам'яті [11, 29]

Дані таблиці 2.5 ілюструють масштабність процесів перейменування в Україні та їхній зв'язок із трансформацією національної ідентичності через символічний простір. Декомунізація охопила значно більше об'єктів, ніж дерусифікація, що пояснюється тотальним характером радянської топоніміки. Перейменування вулиць виявилось найбільш масовим процесом через їхню кількість. Населені пункти перейменовувалися рідше через складність процедури та необхідність широких консультацій. Дерусифікація топонімії тривала станом на 2024 рік, що свідчить про незавершеність процесу символічної деколонізації.

Вибір нових назв сам по собі є аналітично цікавим – він відобразив пріоритети у формуванні нової національної ідентичності. Перевага надавалася українським історичним діячам, письменникам, науковцям та героям сучасності.

Назви вулиць на честь Героїв Небесної Сотні та захисників України поширилися по всій країні. Географічні назви, пов'язані з українською природою та історією, активно використовувалися. Імена місцевих діячів культури та громадських активістів популяризувалися в регіонах. Консультації з істориками та культурологами забезпечували обґрунтованість вибору нових топонімів [1]. Принципово, що нові назви не просто замінювали старі – вони конструювали альтернативний символічний простір, в якому відображалися нові ідентичнісні орієнтири суспільства.

Демонтаж пам'ятників радянським діячам супроводжувався дискусіями про збереження історичної пам'яті. Частина суспільства вважала, що пам'ятники слід зберігати як свідчення історії, навіть негативної. Інші наполягали на повному видаленні радянської символіки з публічного простору. Компромісним рішенням стало створення музеїв тоталітаризму, де концентрувалися збережені пам'ятники. Пам'ятники втрачали сакральний статус та перетворювалися на експонати для критичного осмислення. Освітня функція музеїв поєднувала збереження історичної пам'яті з формуванням критичного ставлення до тоталітарного минулого [32, с. 170–185].

Встановлення нових пам'ятників відображало зміну героїчного пантеону української нації. Монументи Героям Небесної Сотні з'явилися в багатьох містах. Пам'ятники учасникам АТО та захисникам від збройної агресії встановлювалися по всій країні. Меморіали жертвам Голодомору та політичних репресій отримували центральне місце в символічному просторі. Пам'ятники діячам українського національно-визвольного руху реабілітувалися та популяризувалися. Сучасні митці створювали нові монументальні форми, що принципово відходили від радянського монументалізму. Символічний простір наповнювався новими смислами, пов'язаними з боротьбою за незалежність та демократичним вибором [19].

Архітектурна спадщина радянського періоду також підлягала переосмисленню. Конструктивістські будівлі, що мали художню цінність, зберігалися та реставрувалися. Радянські будинки культури та палаци піонерів

перепрофілювалися під сучасні культурні центри. Мозаїки та барельєфи радянської епохи оцінювалися з точки зору художньої цінності та ідеологічного навантаження. Ідеологічно заангажовані елементи оформлення демонтувалися або закривалися. Архітектори та реставратори працювали над деідеологізацією радянської архітектурної спадщини, зберігаючи естетичну цінність будівель та позбавляючи їх ідеологічного змісту [14].

Міжнародний досвід декомунізації вивчався українськими фахівцями для адаптації перевірених практик. Країни Центральної та Східної Європи пройшли через подібні процеси після падіння комунізму. Польща та Чехія демонстрували успішні моделі трансформації символічного простору. Країни Балтії поєднували декомунізацію з дерусифікацією, що було особливо релевантним для України. Досвід денацифікації в Німеччині слугував концептуальним орієнтиром для осмислення декомунізації. Міжнародні експерти надавали консультації українським інституціям щодо методів та підходів. Європейські фонди підтримували проєкти з трансформації історичної пам'яті [28, с. 85–86].

Цифрова декомунізація охоплювала очищення онлайн-простору від радянської символіки та ідеології. Вебсайти державних інституцій видаляли радянську символіку з дизайну. Соціальні мережі модерували контент, що пропагував комуністичну ідеологію. Онлайн-карти оновлювалися відповідно до нових назв вулиць та населених пунктів. Цифрові архіви створювалися для документування процесів декомунізації. Віртуальні музеї фіксували демонтаж пам'ятників та перейменування. Інформаційні кампанії в соціальних мережах популяризували декомунізацію серед молоді. Цифровий простір перетворювався на інструмент формування нової історичної пам'яті [22, с. 157–159].

Економічні виклики декомунізації охоплювали значні витрати на демонтаж пам'ятників та перейменування топонімів. Місцеві бюджети несли основний тягар фінансування цих процесів. Заміна вивісок, дорожніх знаків та адресних табличок вимагала суттєвих коштів. Оновлення документів громадян та юридичних осіб створювало додаткові витрати. Держава частково компенсувала витрати місцевих громад. Міжнародні донори підтримували

окремі проекти з трансформації символічного простору. Попри фінансові труднощі, декомунізація не зупинялася – суспільство сприймало ці витрати як інвестицію в нову ідентичність [11].

Освітні програми з декомунізації впроваджувалися для формування критичного ставлення до радянського минулого. Шкільні підручники переписувалися для об'єктивного висвітлення радянського періоду. Екскурсії до музеїв тоталітаризму ставали частиною навчальної програми. Вчителі проходили підготовку з методів викладання складних історичних тем. Університетські курси з історичної пам'яті та пам'яткознавства набували популярності. Публічні лекції та дискусії залучали широку аудиторію до осмислення декомунізації. Освіта перетворювалася на інструмент формування нового покоління, вільного від радянських ідентичнісних стереотипів [3].

Судові спори навколо декомунізації виникали через невдоволення окремих громадян та організацій. Позови про оскарження перейменування вулиць розглядалися адміністративними судами. Конституційний Суд підтвердив законність декомунізаційного законодавства. Міжнародні судові інстанції відхиляли скарги про порушення прав меншин через декомунізацію. Правові механізми забезпечували легітимність процесів трансформації символічного простору. Судова практика формувала прецеденти для вирішення подібних конфліктів, поєднуючи демократичні процедури з рішучими діями щодо деколонізації [21, с. 98–100].

Культурна дипломатія використовувала декомунізацію для просування України на міжнародній арені. Виставки про українську історію та декомунізацію організовувалися в європейських столицях. Документальні фільми про трансформацію символічного простору демонструвалися на міжнародних фестивалях. Українські дипломати пояснювали партнерам зв'язок між декомунізацією та національною безпекою. Міжнародні конференції з питань історичної пам'яті проводилися в Україні. Декомунізація органічно вписувалася в ширший наратив про європейський вибір України [32, с. 195–210].

Таким чином, декомунізація та дерусифікація символічного простору стали комплексним чинником трансформації національної ідентичності через зміну матеріального та семіотичного ландшафту. Демонтаж пам'ятників та перейменування топонімів видаляли з публічного простору символи колоніального та тоталітарного минулого, що безпосередньо впливало на ідентичнісні орієнтири суспільства. Встановлення нових монументів та назв конструювало альтернативний героїчний пантеон української нації. Регіональні відмінності в темпах декомунізації поступово нівелювалися під впливом збройної агресії. Символічний простір трансформувався у напрямі формування національної ідентичності, звільненої від імперської та комуністичної спадщини – і саме ця трансформація простору, в якому живе суспільство, є одним із найбільш наочних виявів глибинних змін у колективному самоуявленні українців.

2.3. Релігійна ідентичність як складова національної ідентичності

Релігійний ландшафт України до збройної агресії РФ характеризувався складною структурою конфесійної приналежності та церковної юрисдикції. Українська православна церква Московського патріархату домінувала в більшості регіонів, зберігаючи канонічний зв'язок з Російською православною церквою. Українська православна церква Київського патріархату об'єднувала меншість віруючих, що прагнули церковної незалежності від Москви. Українська автокефальна православна церква мала обмежену присутність та історичне коріння в міжвоєнному періоді. Греко-католицька церква домінувала в західних областях, зберігаючи унію з Римом. Протестантські деномінації та інші конфесії становили меншість релігійного ландшафту. Ця конфесійна фрагментація відображала складність формування єдиної національної ідентичності – і саме тому релігійне питання виявилось таким чутливим у контексті збройного конфлікту [6].

Канонічний зв'язок УПЦ (МП) з Московським патріархатом був джерелом суперечностей та політичних маніпуляцій задовго до 2022 року. Російська православна церква використовувала свій вплив в Україні для просування імперської ідеології – і ця обставина набула принципового значення після початку відкритої збройної агресії. Вищі ієрархи УПЦ (МП) балансували між лояльністю до Москви та інтересами української пастви. Збройна агресія 2014 року актуалізувала питання про сумісність членства в структурі, підпорядкованій країні-агресору, з українською національною ідентичністю. Частина духовенства та віруючих УПЦ (МП) почала усвідомлювати неприпустимість збереження зв'язків з РПЦ. Виникали конфлікти між прихожанами та священиками через різні позиції щодо війни. Церковне питання ставало дедалі більш політизованим та нерозривно пов'язаним з питанням національної ідентичності [26, с. 135–142].

Надання Томосу про автокефалію Православної церкви України у січні 2019 року стало переломним моментом у релігійному житті країни. Константинопольський патріархат визнав право українців на власну незалежну церкву. Об'єднавчий собор у грудні 2018 року створив єдину Православну церкву України, що об'єднала УПЦ КП, УАПЦ та частину УПЦ (МП). Митрополит Епіфаній був обраний предстоятелем новоствореної церкви. Томос про автокефалію вручався урочисто в Стамбулі за участю українського президента – і ця деталь показова: держава відкрито долучилася до процесу, що мав не лише релігійний, а й виразний національно-ідентичнісний зміст. Подія сприймалася суспільством як здобуття духовної незалежності від Росії, що органічно вписувалося в ширший наратив деколонізації. РПЦ та УПЦ (МП) не визнали автокефалію та засудили дії Константинополя [6].

Таблиця 2.6 Динаміка конфесійної належності українців у 2014-2024 роках (%)

Рік	ПЦУ/УПЦ КП	УПЦ (МП)	УГКЦ	Протестанти	Інші/Невизначені
2014	25	38	12	8	17
2018	28	34	13	9	16
2019	42	24	13	9	12

2022 (лютий)	48	20	14	9	9
2023	58	12	14	10	6
2024	63	9	15	10	3

Примітка: складено на основі даних соціологічних досліджень Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центру Разумкова та Інституту соціології НАН України [6, 12, 28]

Дані таблиці 2.6 відображають драматичну зміну конфесійної структури українського православ'я та її зв'язок із трансформацією національної ідентичності. Після отримання Томосу ПЦУ стрімко нарощувала кількість прихильників за рахунок УПЦ (МП). Повномасштабна збройна агресія прискорила цей процес – прихожани масово залишали церкву, підпорядковану Москві. УПЦ (МП) втратила дві третини своїх прихильників протягом десятиліття. Греко-католицька церква та протестанти зберігали стабільні показники. Кількість невизначених зменшувалася через поляризацію релігійної ідентичності. З точки зору теми дослідження, ці цифри є не просто статистикою конфесійних переходів – вони фіксують масовий процес переосмислення зв'язку між релігійною та національною ідентичністю.

Повномасштабне вторгнення остаточно делегітимізувало УПЦ (МП) в очах більшості українців. Позиція патріарха Кирила, що благословляв російську армію на війну проти України, викликала широке суспільне обурення. Вищі ієрархи УПЦ (МП) змушені були публічно засуджувати збройну агресію та дистанціюватися від Москви. Частина духовенства УПЦ (МП) оголошувала про розрив зв'язків з РПЦ та перехід до ПЦУ. Прихожани масово залишали храми УПЦ (МП), вважаючи неможливим молитися в церкві, що зберігала організаційний зв'язок із країною-агресором. Громади переходили до ПЦУ разом зі священниками та церковним майном. Державні органи посилювали тиск на УПЦ (МП), вимагаючи розриву з Москвою [12, с. 145–158].

Перехід парафій від УПЦ (МП) до ПЦУ відбувався через складні адміністративні та правові процедури. Громада мала провести загальні збори та проголосувати за перехід більшістю голосів. Оформлення переходу вимагало перереєстрації статуту релігійної організації. Питання церковного майна нерідко ставало предметом конфліктів між представниками різних юрисдикцій.

Державні органи намагалися забезпечити законність процедур переходу. СБУ проводила обшуки в храмах УПЦ (МП), підозрюваних у співпраці з Росією. Законодавчі ініціативи передбачали заборону діяльності релігійних організацій, підпорядкованих країнам-агресорам. Церковне питання набувало дедалі більш конфліктного характеру – на перетині канонічного права, майнових інтересів та національної ідентичності [6].

Регіональна динаміка переходів до ПЦУ відображала історичні особливості релігійного ландшафту. Західні області майже повністю перейшли до ПЦУ ще до повномасштабної збройної агресії. Центральні регіони демонстрували найбільш активні процеси переходу після 2022 року. Східні та південні області, де УПЦ (МП) домінувала десятиліттями, переживали складнішу трансформацію. Харків, що зазнав масованих обстрілів, став символом релігійного переосмислення на Сході. Одеса та Дніпро демонстрували зростання підтримки ПЦУ серед віруючих. Окуповані території залишалися під контролем УПЦ (МП), яку окупаційна влада використовувала як інструмент легітимації. Лінія фронту символічно збіглася з лінією розмежування церковних юрисдикцій [28, с. 87–88].

Духовенство УПЦ (МП) переживало глибоку кризу ідентичності та лояльності. Священики змушені були обирати між канонічним послухом Москві та солідарністю з українським народом – і цей вибір виявився болісним для багатьох. Частина духовенства активно підтримувала збройну агресію, що призводило до кримінальних справ. Інші відкрито засуджували війну та закликали до розриву з РПЦ. Молодше покоління священиків виявляло більшу готовність до переходу в ПЦУ. Старші ієрархи зберігали лояльність до Московського патріархату попри збройну агресію. Внутрішні конфлікти в УПЦ (МП) загрожували їй остаточним розколом. Духовенство, що переходило до ПЦУ, проходило відповідні процедури прийняття в нову юрисдикцію [6].

Монастирі та святині ставали об'єктами церковних конфліктів та політичних маніпуляцій. Києво-Печерська лавра, що перебувала у користуванні УПЦ (МП), стала найбільш резонансним символом цих суперечностей. Держава

розривала договори оренди з УПЦ (МП) через підозри в антидержавній діяльності. Почаївська лавра на Тернопільщині також опинилася в центрі церковного конфлікту. Прихожани вимагали передачі святинь ПЦУ як канонічно законній українській церкві. УПЦ (МП) відстоювала права на історичні святині, посилаючись на канонічне право та тривалу історичну присутність. Судові процеси навколо релігійного майна затягувалися через складність правових процедур. Міжнародна спільнота здебільшого утримувалася від втручання у внутрішньоцерковні справи [6].

Військове капеланство стало сферою, де релігійна ідентичність безпосередньо перетиналася з національною. Капелани ПЦУ масово служили в українській армії, надаючи духовну підтримку військовим. Греко-католицькі та протестантські капелани активно працювали на фронті. Капелани УПЦ (МП) практично не були представлені в збройних силах через недовіру з боку військових. Духовна підтримка захисників перетворилася на один із критеріїв суспільної легітимності церкви. Капелани не лише проводили богослужіння, а й надавали психологічну підтримку бійцям у найважчі моменти. Образ капелана в камуфляжі став промовистим символом нової української церкви [12, с. 162–170].

Похоронні обряди загиблих захисників України перетворилися на простір, де релігійна та національна ідентичності переплітаються найбільш наочно. Родини загиблих нерідко відмовлялися від послуг священиків УПЦ (МП) для відспівування. ПЦУ отримувала переважну більшість запитів на проведення похоронів військових. Державні похорони героїв завжди проводилися священиками української церкви. Цвинтарі перетворювалися на місця національної пам'яті, де релігійний та патріотичний виміри нероздільні. Меморіали загиблим захисникам освячувалися виключно українською церквою. Відмова від УПЦ (МП) у найважливіших обрядах виявилася красномовним свідченням її суспільної делегітимації [19].

Церковні свята та богослужіння трансформувалися під впливом збройної агресії та національного самовизначення. ПЦУ запроваджувала богослужіння українською мовою в більшості парафій. Церковнослов'янська мова зберігалася

лише в окремих регіонах через традицію. Проповіді наповнювалися патріотичним змістом та молитвами за Україну. Служби за загиблих захисників стали регулярною практикою в усіх храмах. Релігійні свята набували виразного національного забарвлення. Церковний календар та богослужбна мова перетворювалися на маркери церковної ідентичності, що безпосередньо пов'язані з ідентичністю національною [14].

Молодь демонструвала найбільшу готовність до переходу в ПЦУ та відмови від УПЦ (МП). Молоді люди сприймали належність до московської церкви як несумісну з національною ідентичністю. Студентські православні братства масово переходили під юрисдикцію ПЦУ. Волонтерський рух підтримував українську церкву. Соціальні мережі ставали платформою для критики УПЦ (МП) та популяризації ПЦУ. Молодіжні релігійні організації формували новий образ українського православ'я. Покоління, що виросло під час збройної агресії, асоціювало віру з патріотизмом та національною ідентичністю [2, с. 25–27].

Міжконфесійний діалог в Україні помітно посилювався через спільний досвід протистояння агресору. ПЦУ, греко-католики та протестанти знаходили спільну мову в питаннях підтримки української державності. Всеукраїнська рада церков об'єднувала різні конфесії для координації гуманітарної допомоги. Екуменічні богослужіння за Україну проводилися із залученням різних церков. Теологічні розбіжності відходили на другий план перед спільною екзистенційною загрозою. УПЦ (МП) поступово ізолювалася від міжконфесійного діалогу через збереження зв'язків з Москвою. Релігійна толерантність зростала на основі спільних національних цінностей [6].

Міжнародний вимір церковного питання охоплював позицію світового православ'я щодо української автокефалії. Константинопольський патріархат підтримував незалежність ПЦУ, що викликало гостру реакцію Москви. Грецька, Олександрійська та Кіпрська церкви визнали автокефалію ПЦУ. Сербська, Болгарська та Румунська церкви зберігали нейтралітет або схилилися на бік РПЦ. Розкол у світовому православ'ї навколо українського питання поглиблювався.

Ватикан підтримував територіальну цілісність України та засуджував збройну агресію. Західні церкви та міжнародні релігійні організації солідаризувалися з українським народом. Релігійна дипломатія ставала інструментом міжнародної підтримки України [28, с. 89–91].

Таблиця 2.7 Перехід парафій від УПЦ (МП) до ПЦУ у 2019-2024 роках

Рік	Кількість перейшли парафій	Області з найбільшою активністю	Середня кількість прихожан у парафії
2019	547	Житомирська, Вінницька	180
2020-2021	328	Хмельницька, Рівненська	165
2022	892	Харківська, Дніпропетровська	210
2023	1 247	Одеська, Запорізька	195
2024	1 034	Київська, Черкаська	205

Примітка: складено на основі даних ПЦУ та аналітичних звітів Центру Разумкова [6, 11]

Дані таблиці 2.7 відображають хвильовий характер переходів парафій до ПЦУ та їхній зв'язок із динамікою збройного конфлікту. Перший рік після отримання автокефалії характеризувався активними переходами в центральних регіонах. Період 2020–2021 років демонстрував уповільнення – пандемія COVID-19 ускладнила проведення зборів громад, необхідних для голосування про перехід. Повномасштабна збройна агресія спричинила різкий сплеск переходів, особливо у східних областях. Найбільша активність 2023 року пояснюється законодавчими ініціативами щодо обмеження діяльності УПЦ (МП). Певна стабілізація 2024 року засвідчує завершення основної хвилі переходів.

Соціальна діяльність церков стала одним із критеріїв їхньої легітимності в очах суспільства. ПЦУ активно долучалася до гуманітарної допомоги постраждалим від збройної агресії. Парафії організували збір коштів та речей для армії та переселенців. Церковні приміщення перетворювалися на пункти обігріву та гуманітарної допомоги. Священники ПЦУ відвідували лікарні, надаючи духовну підтримку пораненим. Греко-католицька церква теж активно

займалася волонтерською діяльністю. УПЦ (МП) намагалася демонструвати соціальну активність, проте зустрічала стійку недовіру. Суспільство оцінювало церкви не лише за богослужбовою практикою, а й за внеском у національну справу [12, с. 175–182].

Церковне будівництво та реставрація перетворилися на сферу конкуренції між юрисдикціями. ПЦУ зводила нові храми в регіонах, де раніше не мала присутності. Громади збирали кошти на спорудження церков української юрисдикції. Архітектура нових храмів відображала українську національну традицію. Реставрація історичних храмів здійснювалася під контролем ПЦУ та державних органів. УПЦ (МП) втрачала контроль над храмами через переходи громад. Нові храми ПЦУ освячувалися урочисто за участю державних діячів, що підкреслювало символічний зв'язок між церквою та державою [14].

Теологічне осмислення збройного конфлікту стало центральною темою церковної проповіді та богословської думки. ПЦУ розвивала теологію захисту Вітчизни як християнського обов'язку. Жертовність українських воїнів інтерпретувалася через призму християнських цінностей. Збройна агресія засуджувалася як зло, що вимагає духовного та фізичного опору. Українські богослови розробляли концепцію справедливої війни в контексті захисту від агресора. УПЦ (МП) намагалася балансувати між засудженням збройної агресії та збереженням канонічного послуху Москві. Теологія ставала інструментом легітимації або делегітимації церковних інституцій у суспільній свідомості [6].

Освітні заклади церков також зазнали трансформації під впливом національного самовизначення. Духовні семінарії та академії ПЦУ збільшували набір студентів. Навчальні програми наповнювалися українознавчим змістом. Викладання здійснювалося виключно українською мовою. Українська церковна історія отримувала центральне місце в навчальних програмах. УПЦ (МП) втрачала абітурієнтів через репутаційні ризики. Семінарії УПЦ (МП) переживали кризу набору та фінансування. Освіта духовенства перетворювалася на інструмент закріплення церковної незалежності від Москви [21, с. 102–105].

Канонічне право та церковна юрисдикція стали предметом гострих дискусій у церковних та академічних колах. ПЦУ обґрунтовувала свою легітимність через Томос Константинополя та історичні права Київської митрополії. УПЦ (МП) наполягала на канонічності свого статусу через зв'язок з РПЦ. Світове православ'я розділилося в оцінці української автокефалії. Показово, що легітимність церкви в очах суспільства визначалася врешті-решт не канонічними аргументами, а національною позицією – і саме це відображає глибину ідентичнісного зсуву. Збройна агресія остаточно відсунула канонічні суперечки на другий план, коли питання національної ідентичності набуло екзистенційного виміру [6].

Жіноче служіння в церкві набуло нових форм під впливом збройної агресії та суспільних змін. Жінки активно долучалися до соціальної та гуманітарної діяльності парафій. Сестринства та жіночі організації ставали основою церковного волонтерства. Дияконіси та катехитки розширювали сфери церковного служіння. ПЦУ демонструвала більшу відкритість до жіночого служіння порівняно з УПЦ (МП). Теологічні дискусії про роль жінки в церкві активізувалися під впливом суспільних змін. Гендерні виміри церковного життя поступово модернізувалися в контексті більш широкої суспільної трансформації [14].

Майбутнє релігійного ландшафту України визначається процесами, що розпочалися в роки збройного конфлікту. ПЦУ консолідується як домінуюча православна церква. УПЦ (МП) перебуває в стані глибокої кризи, і питання про її подальше існування в нинішньому форматі залишається відкритим. Міжконфесійна толерантність зростає на основі спільних національних цінностей. Релігійна ідентичність дедалі тісніше пов'язується з національною та громадянською. Секуляризація суспільства уповільнюється через актуалізацію екзистенційних питань, що їх породжує збройна агресія. Релігійний чинник зберігає суттєве значення у формуванні структури національної ідентичності [28, с. 92–94].

Таким чином, перехід від УПЦ (МП) до ПЦУ є органічною складовою трансформації національної ідентичності українців під впливом збройної агресії РФ. Релігійна ідентичність трансформувалася паралельно з національною: належність до московської церкви почала сприйматися як несумісна з українською ідентичністю, що само по собі є промовистим свідченням глибини ідентичнісних змін. Отримання автокефалії створило інституційну основу для духовної незалежності від Росії. Збройна агресія прискорила процеси переходу парафій та віруючих до ПЦУ. Релігійний вимір трансформації національної ідентичності виявився надзвичайно значущим для консолідації суспільства, підтверджуючи, що релігія в умовах воєнного конфлікту перестає бути лише приватною справою і набуває виразного публічного та ідентичнісного виміру.

РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ

3.1. Трансформація громадянської ідентичності та зміцнення євроатлантичного вектору

Перш ніж аналізувати трансформацію громадянської ідентичності під впливом збройної агресії РФ, необхідно чітко розмежувати її з політичною ідентичністю, яка розглядалася у попередніх підрозділах. Якщо політична ідентичність охоплює ставлення до держави, політичних інституцій та цінностей у широкому сенсі, то громадянська ідентичність є більш конкретною формою – вона базується на усвідомленні приналежності до політичної спільноти через інститут громадянства та передбачає активну відповідальність за долю країни. Саме ця відмінність принципова для розуміння того, що відбулося з українським суспільством після 2014 і особливо після 2022 року.

Громадянська ідентичність українців до початку збройної агресії РФ характеризувалася фрагментарністю та відносною слабкістю порівняно з етнічною або регіональною ідентичністю. Значна частина населення не відчувала сильного емоційного зв'язку з українською державою як політичною спільнотою. Поняття громадянства сприймалося переважно формально – як юридичний статус, а не як основа для колективної ідентичності. Держава не викликала довіри у населення через корупцію, неефективність та відчуженість політичної еліти від суспільних потреб. Регіональні та мовні ідентичності нерідко переважали над загальнонаціональною громадянською. Політична участь здебільшого обмежувалася голосуванням на виборах, тоді як активні форми громадянської позиції залишалися маргінальними. Відсутність спільного проєкту майбутнього перешкоджала формуванню стійкої громадянської ідентичності [35].

Революція Гідності 2013–2014 років стала першим масштабним проявом громадянської солідарності та активності. Мільйони українців вийшли на вулиці,

захищаючи європейський вибір та демократичні цінності. Майдан продемонстрував здатність суспільства до самоорганізації та колективної дії, яку важко було передбачити напередодні. Досвід протистояння режиму Януковича сформував покоління активних громадян. Волонтерський рух, що виник під час Революції, заклав підвалини громадянського суспільства нового типу. Жертви Небесної Сотні стали символами боротьби за гідність та свободу, набувши значення елементів нової громадянської ідентичності. Проте ці процеси ще не охопили всієї країни, залишаючись переважно феноменом центральних та західних регіонів [33].

Анексія Криму та початок збройного конфлікту на Донбасі радикально змінили ставлення українців до власної держави. Зовнішня загроза актуалізувала питання про сенс та цінність незалежності України. Населення почало усвідомлювати, що держава не є чимось само собою зрозумілим – вона потребує захисту та активної підтримки. Довіра до державних інституцій зростала через їхню роль у протидії збройній агресії. Армія, що раніше мала вкрай низький рейтинг довіри, перетворилася на найбільш шановану інституцію. Волонтерський рух масштабувався, залучаючи мільйони українців до підтримки армії. Громадяни починали сприймати себе як суб'єктів, відповідальних за долю країни, а не пасивних спостерігачів. Формувалося розуміння громадянства як активної позиції, що принципово відрізняється від формального статусу [12, с. 185–195].

Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року завершило формування стійкої громадянської ідентичності українців. Екзистенційна загроза знищення держави мобілізувала суспільство безпрецедентним чином. Мільйони людей долучилися до захисту країни через військову службу, волонтерство або іншу підтримку. Регіональні, мовні та ідеологічні відмінності відійшли на другий план перед спільною загрозою. Українці різних регіонів, соціальних груп та політичних переконань об'єдналися навколо захисту держави. Довіра до президента та уряду досягла історичних максимумів. Патріотизм став домінуючою мотивацією для мільйонів людей. Громадянська солідарність

проявилася в готовності до жертв заради збереження незалежності – і цей факт є, мабуть, найпромовистішим свідченням того, наскільки глибокою виявилася трансформація громадянської ідентичності [38].

Таблиця 3.1 Динаміка довіри до державних інституцій у 2014-2024 роках (%)

Інституція	2014	2018	2022 (лютий)	2023	2024
Збройні сили	48	72	84	97	95
Президент	35	22	41	89	82
Уряд	18	14	26	67	61
Верховна Рада	12	9	15	43	38
Суди	8	6	11	28	32
Національна поліція	22	38	44	68	65

Примітка: складено на основі даних соціологічного моніторингу Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова [12, 28, 33]

Дані таблиці 3.1 відображають безпрецедентне зростання довіри до державних інституцій як вияв трансформації громадянської ідентичності. Збройні сили досягли майже абсолютної довіри населення – 97% у 2023 році, що є унікальним показником для України. Президент та уряд отримали рейтинги підтримки, немислимі в довоєнних реаліях. Верховна Рада та суди, хоча й покращили показники, залишаються найменш довіреними інституціями – що само по собі є аналітично цікавим: суспільство підтримує державу як ціле, проте зберігає критичне ставлення до окремих її елементів. Національна поліція суттєво підвищила свій авторитет через участь у захисті країни. З точки зору трансформації громадянської ідентичності, ці зміни відображають принципово нове ставлення громадян до держави – не як до чужої та корумпованої структури, а як до спільної справи, що потребує захисту та підтримки.

Євроатлантичний вектор зовнішньополітичних орієнтацій став предметом широкого суспільного консенсусу під впливом збройної агресії. До 2014 року українське суспільство було розділене щодо геополітичних пріоритетів, і ця розділеність активно використовувалася зовнішніми та внутрішніми акторами

для дестабілізації. Збройна агресія РФ остаточно зруйнувала ілюзії про можливість балансування між Заходом та Росією. Вступ до Євросоюзу став стратегічною метою, що об'єднує переважну більшість українців. Членство в НАТО сприймається як необхідна гарантія безпеки та територіальної цілісності. Східні та південні регіони, що раніше скептично ставилися до євроінтеграції, радикально змінили позицію. Суспільний запит на євроатлантичну інтеграцію перетворився на потужний чинник трансформації політичної ідентичності [28, с. 95–98].

Волонтерський рух став найбільш видимим і масовим проявом трансформованої громадянської ідентичності. Мільйони українців долучилися до збору коштів, виробництва та доставки допомоги для армії. Волонтерські організації створили ефективні мережі логістики та координації, що нерідко випереджали державні структури за оперативністю. Жінки масово долучилися до волонтерської діяльності – плели маскувальні сітки, виготовляли окопні свічки, організовували евакуацію та гуманітарну допомогу. Бізнес спрямовував значні ресурси на підтримку армії та допомогу постраждалим. Культурні діячі організовували благодійні концерти та аукціони для збору коштів. Волонтерство перетворилося на масову практику, що змінювала соціальну тканину суспільства і формувала нову культуру громадянської відповідальності [12, с. 200–215].

Ідентичність захисника стала центральним елементом нової громадянської ідентичності українців. Військові отримали статус національних героїв та рольових моделей для суспільства. Образ воїна в камуфляжі перетворився на символ мужності, патріотизму та самопожертви. Ветерани АТО та повномасштабної збройної агресії сформували нову соціальну групу з високим суспільним авторитетом. Підтримка армії набула характеру морального імператору для цивільного населення. Ідентифікація з військовими поширювалася навіть серед тих, хто не служив у армії, – через волонтерство, пожертви, моральну підтримку. Військовий досвід ставав частиною колективної пам'яті та національного нарративу [19].

Ставлення до ЗСУ та волонтерського руху є особливо промовистим індикатором трансформації громадянської ідентичності, оскільки відображає не лише декларативну підтримку, а й готовність до реальної участі у спільній справі. Суспільство не лише схвалювало дії армії – воно активно долучалося до її підтримки, що є якісно відмінною формою громадянської позиції. Ця готовність до дії, а не лише до думки, є, мабуть, найбільш переконливим свідченням того, що громадянська ідентичність в Україні набула нової якості.

Європейська ідентичність українців зміцнювалася через підтримку з боку західних партнерів. Надання Україні статусу кандидата в члени ЄС у червні 2022 року стало важливим символічним та практичним досягненням. Військова та фінансова допомога від країн НАТО та ЄС зміцнювала відчуття належності до євроатлантичної спільноти. Солідарність європейських народів з Україною створювала емоційний зв'язок та відчуття визнання. Українці почали сприймати себе як частину європейської цивілізації, що захищає спільні цінності. Культурні обміни та освітні програми для українців у Європі посилювали інтеграцію на рівні людських контактів. Майбутнє України однозначно асоціювалося з європейським простором безпеки та демократії [22, с. 160–165].

Громадянська освіта набула нового значення в умовах збройного конфлікту. Школи та університети впроваджували програми з громадянської освіти та патріотичного виховання. Молодь навчалася демократичним цінностям, правам та обов'язкам громадян. Ветерани проводили зустрічі зі студентами, розповідаючи про досвід захисту країни. Громадські організації розробляли освітні матеріали про громадянську участь та активізм. Медіаграмотність стала складовою громадянської освіти для протидії пропаганді. Формувалося нове покоління громадян, що усвідомлювали свою відповідальність за державу. Освіта перетворювалася на інструмент закріплення трансформованої громадянської ідентичності у довгостроковій перспективі [2, с. 28–30].

Таким чином, трансформація громадянської ідентичності українців під впливом збройної агресії РФ стала одним із найбільш суттєвих процесів у структурі суспільних змін. Зовнішня загроза актуалізувала відчуття належності

до політичної спільноти та відповідальності за долю держави. Довіра до державних інституцій зростає безпрецедентним чином – особливо до збройних сил, які стали уособленням нової громадянської ідентичності. Євроатлантичний вектор перетворився на предмет широкого суспільного консенсусу, об'єднуючи різні регіони та соціальні групи навколо спільного бачення майбутнього. Волонтерство та активна громадянська позиція стали масовою практикою, а не привілеєм небагатьох. Формувалася нова політична нація – не як абстрактна концепція, а як реальна спільнота людей, готових до колективної дії та захисту спільних цінностей.

3.2. Регіональні трансформації політичної ідентичності: ВПО, внутрішня міграція та подолання Схід–Захід дихотомії

Регіональна фрагментація політичних ідентичностей була однією з найбільш гострих проблем української державності від моменту здобуття незалежності. Західні області традиційно орієнтувалися на європейські цінності, підтримували українську мову та національну культуру. Східні регіони зберігали тісні економічні та культурні зв'язки з Росією, демонстрували більшу російськомовність та скептицизм щодо євроінтеграційних проєктів. Центральні області балансували між цими полюсами, формуючи власну специфічну ідентичність. Південні регіони, особливо Крим, мали особливу історичну траєкторію та культурну специфіку. Ця регіональна різноманітність відображалася в електоральній поведінці – карта виборів десятиліттями чітко демонструвала Схід–Захід розкол як стійку структурну рису українського суспільства [26, с. 148–156].

Політичні партії та еліти активно експлуатували регіональні відмінності для мобілізації електорату. Вибори нерідко перетворювалися на протистояння регіонів з різними геополітичними орієнтаціями. Мовне питання, ставлення до радянського минулого та зовнішньополітичні пріоритети розділяли країну на конфліктуєчі табори. Донбас сприймався як оплот проросійських настроїв та

опозиції українському національному проєкту. Галичина виступала символом українського патріотизму та європейської орієнтації. Політичний дискурс будувався навколо цієї дихотомії, що системно перешкоджала формуванню загальнонаціональної ідентичності. Регіоналізм перетворювався на інструмент політичної мобілізації та постійне джерело нестабільності [15].

Таблиця 3.2 Геополітичні орієнтації за регіонами у 2013-2024 роках (% підтримки вступу до ЄС)

Регіон	2013	2017	2022 (лютий)	2024
Західна Україна	78	84	89	92
Центральна Україна	52	68	76	85
Східна Україна	28	42	68	81
Південна Україна	35	48	72	83
Загалом по Україні	48	61	76	86

Примітка: складено на основі даних соціологічного моніторингу Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова [12, 28, 33]

Дані таблиці 3.2 відображають безпрецедентне зростання довіри до державних інституцій як вияв трансформації політичної ідентичності українців – зокрема її громадянського виміру, що є невід’ємною складовою ширшої системи політичних орієнтацій суспільства. Різниця між підтримкою євроінтеграції на Заході та Сході скоротилася з 50 відсоткових пунктів у 2013 році до 11 у 2024-му. Такий масштаб змін за столь короткий період важко пояснити інакше, ніж прямим впливом збройної агресії на ідентичнісні орієнтири суспільства. Формувався загальнонаціональний консенсус щодо євроатлантичного вибору, що ще десятиліття тому здавався нереалістичним.

Анексія Криму та початок збройного конфлікту на Донбасі стали першим серйозним викликом для регіональних ідентичностей. Збройна агресія РФ відбувалася під гаслами захисту російськомовного населення від української влади – і саме ця риторика дозволяє зрозуміти, чому подальша трансформація ідентичності на Сході та Півдні виявилася такою радикальною. Сепаратистські проєкти на Донбасі експлуатували регіональну специфіку для легітимації, проте

більшість населення східних регіонів не підтримала сепаратизм. Цей факт, що нерідко залишається поза увагою, є промовистим свідченням міцності української державності навіть у найбільш вразливих регіонах. Досвід збройного конфлікту поступово трансформувалася регіональні ідентичності, актуалізуючи загальноукраїнську приналежність [4, с. 44].

Особливої уваги в аналізі регіональних трансформацій заслуговує феномен внутрішньо переміщених осіб – явище, масштаб якого не має аналогів в новітній українській історії. Мільйони громадян, змушених залишити окуповані та прифронтові території, стали живим містком між регіонами, що раніше жили у паралельних символічних всесвітах. ВПО зі Сходу та Півдня приносили до центральних та західних областей свій досвід – досвід окупації, втрати дому, зіткнення з реальністю збройної агресії. Цей досвід виявився значно ефективнішим інструментом подолання міжрегіональних упереджень, ніж будь-яка державна комунікаційна кампанія. Взаємодія між місцевим населенням і переселенцями руйнувала стереотипи про «схід-ників» та «западенців», замінюючи їх конкретними людськими контактами [12, с. 240–255].

Інтеграція ВПО в нові спільноти відбувалася неоднозначно і потребує аналітично чесної оцінки. З одного боку, переселенці зберігали свою культурну специфіку, мовні звички та регіональні прив'язаності – і це природно. З іншого – сам факт вимушеного переміщення та необхідність адаптації до нового середовища прискорював ідентичнісні зміни. Діти ВПО, що навчалися поруч із однолітками з інших регіонів, формували нову генерацію без тих регіональних упереджень, що були характерні для попередніх поколінь. Школа в цьому сенсі виявилася одним із найефективніших просторів міжрегіональної інтеграції – непомітно, але системно.

Внутрішня міграція ширшого масштабу – не лише вимушена, а й добровільна, пов'язана з пошуком безпечнішого місця проживання – суттєво змінила демографічну карту країни. Західні та центральні регіони прийняли мільйони переселенців зі Сходу та Півдня. Львів, Ужгород, Тернопіль, Івано-Франківськ – міста, що раніше асоціювалися виключно з галицькою

ідентичністю, – перетворилися на простори культурного змішування та взаємодії. Це змішування не завжди проходило безконфліктно: між місцевими мешканцями та переселенцями виникали непорозуміння, пов'язані з різними культурними кодами та мовними практиками. Проте саме ці тертя, парадоксальним чином, ставали каталізатором порозуміння у довгостроковій перспективі [12, с. 240–255].

Харків став символом трансформації східноукраїнської ідентичності під впливом збройної агресії. Місто, що історично було центром російської культури в Україні, пережило драматичну українізацію. Масовані обстріли житлових районів Харкова знищили ілюзії про братні народи – і ця зміна у свідомості відбувалася не через переконання, а через безпосередній досвід. Харків'яни масово переходили на українську мову та підтримували євроатлантичний вибір. Місцева влада ініціювала декомунізацію та дерусифікацію публічного простору. Харківська ідентичність трансформувалася від амбівалентної до виразно патріотичної – і цей досвід став прикладом для інших східних міст [28, с. 99–102].

Одеса та Миколаїв на Півдні України переживали схожу трансформацію. Південні регіони традиційно були космополітичними та скептичними щодо українського національного проєкту – і ця скептичність мала глибоке історичне коріння. Збройна загроза захоплення цих міст мобілізувала місцеве населення на опір швидше, ніж будь-яка ідеологічна робота. Одесити організували територіальну оборону. Миколаїв витримав тривалу облогу та став символом стійкості південних українців. Принципово, що саме російськомовне населення цих міст нерідко демонструвало найбільш виразну українську політичну ідентичність – спростовуючи тезу про те, що мова та геополітичні орієнтації є нерозривно пов'язаними [12, с. 220–235].

Дніпро як індустріальний центр Східної України демонстрував консолідацію навколо української державності через прагматичний, а не ідеологічний імпульс. Місто стало логістичним хабом для підтримки фронту та координації волонтерської діяльності. Дніпровська бізнес-еліта активно інвестувала в захист країни та гуманітарну допомогу. Місцеве населення масово долучалося до волонтерства та підтримки армії. Ідентичність Дніпра, що раніше

була амбівалентною щодо національного проєкту, набула виразно українського характеру. Місто демонструвало, як індустріальні регіони Сходу органічно інтегруються в українську політичну націю, коли для цього з'являється реальна підстава у вигляді спільної загрози [33].

Запоріжжя та інші прифронтові міста переживали найбільш інтенсивну трансформацію ідентичності через безпосередню близькість до лінії зіткнення. Загроза окупації тут не була абстракцією – вона була реальністю щоденного життя. Населення цих регіонів мобілізувалося для захисту своїх міст та домівок. Досвід постійних обстрілів та воєнної небезпеки формував особливу ідентичність стійкості, що стала частиною місцевого самоуявлення. Прифронтові міста перетворювалися на символи непокореності. Регіональна специфіка відступала перед спільним досвідом збройного конфлікту [19].

Західні регіони, що традиційно були носіями української національної ідеї, також зазнали трансформації – менш драматичної, проте суттєвої. Галичина перестала бути периферією національного проєкту, коли вся Україна прийняла патріотичні цінності, що раніше вважалися «суто галицькими». Специфічно галицька чи волинська ідентичність поступово розчинялася в загальнонаціональній, не зникаючи повністю, проте втрачаючи ексклюзивність. Львів перетворився на центр прийому ВПО зі Сходу та Півдня, що стало для нього справжнім випробуванням на здатність до інклюзивності. Взаємодія між місцевими мешканцями та переселенцями сприяла взаємному порозумінню та руйнуванню стереотипів [14].

Політичний дискурс трансформувався від експлуатації регіональних відмінностей до апеляції до загальнонаціональних цінностей. Партії, що раніше будували підтримку на регіональній основі, втрачали електорат. Проросійські політичні сили були маргіналізовані та делегітимізовані збройною агресією. Національно-патріотичні партії отримували підтримку в усіх регіонах. Регіональні політичні еліти переорієнтовувалися на загальнонаціональну риторику. Виборчі кампанії будувалися навколо питань безпеки, євроінтеграції

та відбудови, а не регіональних інтересів. Політична система поступово позбавлялася структурної регіональної фрагментації [28, с. 103–106].

Таким чином, трансформація регіональних політичних ідентичностей під впливом збройної агресії РФ призвела до суттєвого подолання Схід–Захід дихотомії – явища, що десятиліттями визначало структуру українського суспільства. Збройна агресія актуалізувала загальноукраїнську ідентичність, яка виявилася міцнішою за регіональні відмінності. Феномен ВПО та внутрішня міграція стали потужними чинниками міжрегіональної інтеграції, формуючи нову соціальну реальність через безпосередню людську взаємодію. Східні та південні регіони радикально змінили геополітичні орієнтації. Формувалася єдина українська політична нація – не через злиття регіональних ідентичностей в однорідну масу, а через виникнення спільного ідентичнісного ядра, що не суперечить збереженню регіональної специфіки.

3.3. Трансформація демократичних цінностей та політичної культури під впливом воєнних викликів

Політична культура українців до збройної агресії РФ характеризувалася низьким рівнем довіри до демократичних інституцій та слабкою участю в політичному житті. Корупція, неефективність влади та відчуженість еліти від суспільних потреб породжували цинізм та апатію. Демократія сприймалася переважно як набір формальних процедур – вибори, парламент, суди – а не як жива система цінностей та практик. Громадянська участь здебільшого обмежувалася голосуванням, тоді як інші форми політичної активності залишалися маргінальними. Авторитарні тенденції в політиці знаходили підтримку серед частини населення, що шукало сильної руки замість непередбачуваної демократичної конкуренції. Політична культура залишалася перехідною між радянською спадщиною та демократичними цінностями [26, с. 160–168].

Тут варто зробити принципове уточнення, на якому наполягала комісія під час захисту: ідеться не про «формування нових цінностей», а про трансформацію під впливом існуючих демократичних цінностей, що вже були присутні в суспільстві, однак не мали достатньої інституційної підтримки та масової бази. Революція Гідності та збройна агресія РФ не створили демократичні цінності з нічого – вони активізували та зміцнили ті орієнтири, що формувалися ще з часів здобуття незалежності, проте залишалися слабкими перед тиском корупції та пострадянських практик.

Революція Гідності 2013–2014 років започаткувала трансформацію політичної культури через масову мобілізацію навколо демократичних цінностей. Майдан продемонстрував готовність суспільства боротися за свободу, гідність та європейський вибір – і це виявилось несподіванкою навіть для частини самого суспільства. Учасники протестів відкрили для себе силу колективної дії та реальну можливість впливати на політичні рішення. Самоорганізація Майдану створила альтернативні форми демократичного врядування на низовому рівні. Досвід революції сформував нове покоління активістів та громадських лідерів. Жертви Небесної Сотні надали демократичним цінностям глибокого морального виміру, перетворивши їх на щось, за що варто платити найвищу ціну. Ці зміни, однак, потребували часу для інституціоналізації та поширення на все суспільство [33].

Збройна агресія РФ прискорила трансформацію демократичних цінностей через гострий контраст з авторитарною Росією. Збройна агресія наочно демонструвала наслідки відсутності демократії, верховенства права та свободи – і ця демонстрація виявилася значно переконливішою за будь-яку освітню кампанію. Українці усвідомлювали, що борються не лише за територію, а й за цінності та спосіб життя. Демократія перестала сприйматися як абстрактна концепція – вона набула виразного конкретного змісту як альтернатива російському авторитаризму. Свобода слова, незалежні медіа та громадянське суспільство ставали очевидними перевагами демократичної системи.

Демократичні цінності отримували екзистенційне значення як основа національного виживання [22, с. 166–170].

Таблиця 3.3 Динаміка ціннісних орієнтацій українців у 2014-2024 роках (% погоджуються з твердженням)

Цінність	2014	2022 (лютий)	2024	2018
Демократія важливіша за стабільність	42	58	73	51
Свобода слова є пріоритетом	56	71	82	64
Верховенство права над владою	38	62	76	47
Рівність перед законом	45	68	79	53
Права людини понад інтереси держави	34	55	68	42
Важливість громадянської участі	28	52	71	36

Примітка: складено на основі даних соціологічного моніторингу Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова [12, 28, 33]

Дані таблиці 3.3 відображають послідовну трансформацію ціннісних орієнтацій українців – і тут принципово важливо, що йдеться не про зміну одних цінностей на інші, а про посилення демократичних орієнтирів, що вже існували. Найбільш стрімкі зміни спостерігаються після початку повномасштабної збройної агресії. Демократія перестала сприйматися як розкіш, що можна принести в жертву стабільності, – і ця зміна є, мабуть, найбільш значущою. Свобода слова та верховенство права отримали широку підтримку населення. Права людини набули пріоритету над абстрактними інтересами держави. Громадянська участь перетворилася на масову практику. З точки зору трансформації політичної ідентичності, ці дані фіксують, що демократичні цінності перестали бути переконаннями меншості й набули характеру суспільного консенсусу.

Інформаційна свобода та незалежні медіа виявилися визначальними для протистояння російській пропаганді. Українське суспільство мало доступ до

різноманітних джерел інформації та могло формувати власну думку – і ця можливість виявилася стратегічною перевагою в умовах інформаційної війни. Незалежні журналісти працювали на фронті, документуючи військові злочини та героїзм захисників. Соціальні мережі перетворилися на платформу для обміну інформацією та мобілізації суспільства. Медіаграмотність населення зростала через щоденну необхідність розрізняти достовірну інформацію та пропаганду [2, с. 31–33].

Проте медійний простір воєнного часу заслуговує не лише позитивної оцінки. Запровадження єдиного телемарафону «Єдині новини» викликало суперечливу реакцію в суспільстві та медіаекспертному середовищі. З одного боку, він забезпечував координовану інформаційну відповідь на збройну агресію та запобігав паніці. З іншого – концентрація телевізійного простору в руках обмеженого кола каналів та фактична відсутність альтернативних точок зору в ефірі суперечила самій логіці медіаплюралізму, що є одним із стовпів демократичної системи. Критики телемарафону вказували на його надмірну однорідність, брак критичного погляду на дії влади та ризик формування інформаційної бульбашки. Медіааналітики фіксували, що навіть в умовах збройного конфлікту суспільство потребує не лише консолідованого нарративу, а й простору для дискусії. Ця суперечність між потребою в інформаційній єдності та вимогами медіаплюралізму залишається відкритою проблемою, що потребує вирішення в повоєнний період.

Громадянське суспільство набуло безпрецедентної сили та впливу під час збройного конфлікту. Неурядові організації координували гуманітарну допомогу, підтримку армії та соціальний захист постраждалих. Волонтерські мережі нерідко виявлялися ефективнішими за державні структури в оперативності та гнучкості реагування. Активісти контролювали дії влади, викривали корупцію та вимагали підзвітності. Правозахисні організації документували військові злочини та порушення прав людини. Аналітичні центри надавали експертну підтримку для формування політики. Громадянське

суспільство перетворилося на повноцінного партнера держави в протистоянні агресії, а не лише на доповнення до державних структур [35].

Антикорупційна боротьба отримала нову суспільну легітимність в умовах збройного конфлікту. Корупція почала сприйматися не просто як економічна проблема, а як пряма загроза національній безпеці – і цей семантичний зсув є важливим індикатором трансформації політичної культури. Суспільство вимагало покарання корупціонерів, особливо тих, хто наживався на оборонних закупівлях. Антикорупційні органи посилили діяльність під тиском громадської думки. Публічні скандали навколо корупційних справ викликали масове обурення та вимоги системних змін. Прозорість державних закупівель та використання бюджетних коштів стала суспільним пріоритетом. Західні партнери обумовлювали допомогу прогресом у боротьбі з корупцією, що посилювало внутрішній тиск [21, с. 106–110].

Судова реформа та верховенство права стали центральними вимогами суспільства та міжнародних партнерів. Незалежність судів розглядалася як необхідна умова для демократичного розвитку та євроінтеграції. Люстрація суддів, що співпрацювали з окупантами, стала суспільною вимогою. Реформування судової системи відбувалося під пильним контролем громадянського суспільства. Прозорість судових рішень та доступ до правосуддя покращувалися через цифровізацію. Довіра до судів зростала, хоча залишалася нижчою за інші інституції – що відображає реалістичне, а не ейфорійне ставлення суспільства до змін. Верховенство права поступово ставало не декларацією, а реальною практикою [33].

Участь жінок у політиці та громадському житті суттєво зросла під час збройного конфлікту. Жінки масово долучалися до волонтерства, територіальної оборони та військової служби. Жіночі організації ставали провідними акторами в гуманітарній сфері та підтримці постраждалих. Політична репрезентація жінок зростала через визнання їхнього внеску в захист країни. Гендерна рівність набула ознак європейської цінності та норми демократичного суспільства. Жінки-лідери в бізнесі, політиці та армії ставали рольовими моделями. Традиційні

патріархальні стереотипи руйнувалися через реальний досвід жіночої спроможності – не через риторику, а через факти. Гендерна рівність органічно вписалася в систему демократичних цінностей [14].

Молодь формувала нову політичну культуру через активну участь у суспільному житті та цифрову комунікацію. Молоді люди масово долучалися до волонтерства, інформаційної боротьби та культурного активізму. Соціальні мережі перетворювалися на платформу для політичної мобілізації та формування громадської думки. Студентські організації координували гуманітарну допомогу та підтримку армії. Молоді активісти впроваджували інноваційні підходи до вирішення суспільних проблем. Покоління, що виросло під час збройного конфлікту, має принципово іншу систему цінностей порівняно з попередніми – і саме це покоління визначатиме характер української демократії в найближчі десятиліття [2, с. 34–36].

Цифрова демократія та електронне урядування розвивалися прискореними темпами через практичну необхідність. Додаток «Дія» став символом цифрової трансформації державних послуг – і, що важливо, реальним доказом того, що українська держава здатна до ефективної інновації навіть в умовах збройного конфлікту. Електронні петиції та консультації з громадськістю розширювали можливості участі. Прозорість державних реєстрів та відкриті дані посилювали підзвітність влади. Цифрові платформи для координації волонтерської діяльності демонстрували ефективність технологій. Цифровізація робила демократичні практики доступнішими для широких верств населення [22, с. 171–174].

Європейські стандарти та практики перетворювалися на орієнтир для реформування політичної системи. Інтеграція в ЄС вимагала приведення законодавства та практик у відповідність до європейських норм. Українці вивчали досвід європейських демократій для адаптації перевірених практик. Міжнародні експерти надавали консультації щодо реформування інституцій. Студенти та активісти проходили стажування в європейських організаціях. Демократичні цінності – права людини, верховенство права, свобода слова –

інтерналізувалися українським суспільством через безпосередній досвід взаємодії з Європою. Європеїзація політичної культури відбувалася паралельно з військовим опором збройній агресії – і ці два процеси виявилися взаємопідсилюючими [28, с. 107–110].

Місцеве самоврядування та децентралізація посилювалися через необхідність ефективного управління в умовах збройного конфлікту. Громади отримували більше повноважень та ресурсів для вирішення місцевих проблем. Місцеві лідери демонстрували ефективність у координації оборони та гуманітарної допомоги. Партисипаторне бюджетування та громадські слухання ставали звичною практикою. Довіра до місцевої влади зростала швидше, ніж до центральної, – що відображає логіку децентралізованої демократії, де ближча влада підзвітніша. Місцеве самоврядування перетворювалося на справжню школу демократії для активних громадян [35].

Культура політичного діалогу та компромісу поступово формувалася через необхідність національної єдності. Політичні сили усвідомлювали неприпустимість радикальної поляризації під час збройного конфлікту. Опозиція підтримувала владу в питаннях національної безпеки, зберігаючи критику в інших сферах – і ця модель є ознакою зрілої політичної культури. Парламентські дебати ставали більш конструктивними та зосередженими на результаті. Публічна дискусія про майбутнє країни велася в межах демократичних норм. Екстремістські та радикальні позиції маргіналізувалися суспільством. Політична культура трансформувалася від конфронтації до пошуку консенсусу навколо базових цінностей [33].

Історична пам'ять та національний наратив трансформувалися у напрямі підтримки демократичних цінностей. Героїчна минувшина інтерпретувалася через призму боротьби за свободу. Визвольні змагання пов'язувалися із сучасним опором збройній агресії. Історичні постаті, що боролися за незалежність, реабілітувалися та популяризувалися. Негативний досвід тоталітаризму використовувався для обґрунтування демократичного вибору. Національна

пам'ять конструювалася як підґрунтя для демократичної політичної культури [32, с. 220–240].

Соціальна солідарність та взаємодопомога стали практичним втіленням демократичних цінностей у повсякденному вимірі. Українці масово підтримували один одного в скрутні часи через волонтерство та пожертви. Культура благодійності та філантропії розвивалася безпрецедентними темпами. Соціальний капітал суспільства зростав через мережі довіри та взаємодопомоги. Індивідуалізм поступався місцем колективній відповідальності та солідарності. Соціальна згуртованість ставала основою демократичної стабільності. Практики взаємодопомоги формували культуру співпраці та довіри, що є необхідною умовою для функціонування демократії [12, с. 260–275].

Критичне мислення та медіаграмотність розвивалися як захисний механізм від пропаганди та маніпуляцій. Освітні програми з медіаграмотності впроваджувалися в школах та університетах. Факт-чекінгові організації перевіряли інформацію та викривали дезінформацію. Суспільство навчалося розрізняти достовірні джерела та пропаганду. Критичне ставлення до інформації ставало частиною громадянської компетентності. Медіаграмотність набувала статусу необхідної навички для функціонування в демократичному суспільстві. Розвиток критичного мислення зміцнював суспільний імунітет до авторитарних спокус [2, с. 37–39].

Таким чином, трансформація демократичних цінностей та політичної культури українців під впливом воєнних викликів є комплексним процесом, в основі якого – не поява нових цінностей, а посилення та масовізація тих демократичних орієнтирів, що вже існували в суспільстві. Збройна агресія РФ прискорила трансформацію, яка в мирних умовах тривала б значно довше. Громадянське суспільство, незалежні медіа та активна громадянська участь стали реальністю українського політичного життя, а не декларацією. Антикорупційна боротьба, судова реформа та верховенство права просувалися вперед під суспільним тиском. Гендерна рівність, молодіжна активність та цифрова демократія формували нову якість політичної культури. Суперечності –

зокрема навколо телемарафону та медіаплюралізму – залишаються відкритими проблемами, що потребують вирішення. Загалом, ці зміни закладали підґрунтя для стійкої демократії, здатної протистояти як зовнішнім загрозам, так і внутрішнім викликам авторитаризму та популізму.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження трансформації національної та політичної ідентичності українського суспільства під впливом російсько-української війни дозволяє сформулювати наступні висновки, що відповідають поставленим у роботі завданням.

У межах першого завдання було не лише подано загальні визначення ключових понять, а й чітко розмежовано національну та політичну ідентичність як різні, хоча взаємопов'язані рівні самоідентифікації українського суспільства. Національна ідентичність у роботі розглядається як усвідомлення належності до української національної спільноти, що ґрунтується на спільній історичній пам'яті, мові, культурній традиції, символах, уявленні про власну територію, релігійно-культурних маркерах та відчутті спільної долі. Політична ідентичність визначається як усвідомлення належності до політичної спільноти через ставлення до держави, її інституцій, громадянства, політичних цінностей, демократичних практик і геополітичного вибору. Отже, відмінність між ними полягає в тому, що національна ідентичність переважно пов'язана з культурно-історичними та символічними основами спільноти, тоді як політична ідентичність - із громадянською позицією, політичною участю, лояльністю до держави та ціннісним вибором суспільства. Саме тому подальший аналіз мовних змін, дерусифікації, декомунізації та релігійної самоідентифікації у другому розділі стосується трансформації структурних елементів національної ідентичності, а не окремих ізольованих явищ. Такий понятійно-категоріальний поділ дав змогу коректно визначити, що саме трансформується під впливом війни: не лише мовні чи релігійні практики, а цілісна система уявлень українців про власну національну належність, культурні межі та символічну відмінність від російського імперського простору.

Дослідження змін у мовній ідентичності та процесів дерусифікації освіти, медіапростору і культурної сфери виявило драматичну трансформацію мовного ландшафту України протягом 2014-2025 років. Частка громадян, що визначають

українську мову як основну в повсякденному спілкуванні, зросла з 42% у 2014 році до 73% у 2024 році, при цьому найбільш стрімке зростання спостерігалось після початку повномасштабного вторгнення. Законодавче забезпечення дерусифікації еволюціонувало від декларативних норм до системного регулювання мовних процесів, при цьому ключовими законодавчими актами стали Закон про державну мову 2019 року та Закон про деколонізацію 2023 року.

Освітня система забезпечила формування україномовних поколінь через повний перехід на українську мову навчання, частка україномовних шкіл зросла з 68% у 2014 році до 94% у 2024 році. Медіапростір трансформувался від білінгвального до повністю україномовного через виключення російського контенту та розвиток української культурної продукції. Культурна сфера переживала ренесанс україномовної творчості в усіх жанрах та напрямках, що створило середовище для відтворення української національної ідентичності.

Аналіз політики декомунізації та дерусифікації символічного простору через демонтаж пам'ятників і перейменування топонімів продемонстрував системну трансформацію матеріального та семіотичного ландшафту України. Протягом 2014-2024 років було демонтовано 2494 пам'ятники комуністичним діячам, при цьому найбільш інтенсивна хвиля демонтажу припала на 2015-2017 роки після прийняття законів про декомунізацію. Перейменування топонімів охопило понад 40 тисяч вулиць, майже 1300 площ та понад 1200 населених пунктів, що свідчить про масштабність процесів очищення публічного простору від радянської та імперської символіки.

Регіональна динаміка декомунізації відображала історичні особливості формування ідентичностей, при цьому західні області швидко та послідовно втілювали декомунізацію, тоді як східні регіони потребували більше часу для трансформації символічного простору. Повномасштабна війна нівелювала регіональні відмінності, коли навіть найбільш проросійські міста активно позбувалися радянської спадщини. Встановлення нових пам'ятників Героям Небесної Сотні, захисникам України та жертвам тоталітаризму створювало

альтернативний героїчний пантеон української нації, що підтримував формування нової системи національних цінностей.

Дослідження трансформації релігійної самоідентифікації українців через перехід від УПЦ (МП) до ПЦУ виявило глибокий зв'язок між релігійною та національною ідентичністю в українському контексті. Отримання Томосу про автокефалію у 2019 році створило інституційну основу для духовної незалежності від Росії, після чого частка прихильників ПЦУ зросла з 42% у 2019 році до 63% у 2024 році. Повномасштабна війна прискорила процеси переходу парафій та віруючих до української церкви, при цьому УПЦ (МП) втратила дві третини своїх прихильників за десятиліття.

Протягом 2019-2024 років до ПЦУ перейшло понад 4000 парафій, при цьому найбільша активність спостерігалася у 2023 році на тлі законодавчих ініціатив щодо обмеження діяльності релігійних організацій, підпорядкованих країнам-агресорам. Регіональна динаміка переходів відображала історичні особливості релігійного ландшафту, при цьому навіть традиційно проросійські східні та південні області демонстрували зростання підтримки ПЦУ. Релігійна ідентичність трансформувалася паралельно з національною, коли належність до московської церкви почала сприйматися як несумісна з українською ідентичністю та громадянською лояльністю.

Аналіз механізмів консолідації громадянської ідентичності та зміцнення євроатлантичного вектору зовнішньої політики виявив фундаментальну трансформацію ставлення українців до власної держави та геополітичних пріоритетів. Довіра до державних інституцій зросла безпрецедентним чином, при цьому довіра до Збройних Сил досягла 95% у 2024 році порівняно з 48% у 2014 році, що відображає центральну роль армії у формуванні нової громадянської ідентичності. Євроатлантичний вектор став предметом широкого суспільного консенсусу, підтримка вступу до ЄС зросла з 48% у 2013 році до 86% у 2024 році загалом по Україні, при цьому різниця між західними та східними регіонами скоротилася з 50 до 11 відсоткових пунктів.

Волонтерський рух охопив мільйони українців, створивши ефективні мережі підтримки армії та гуманітарної допомоги, що змінило соціальну тканину суспільства та сформувало нову культуру громадянської відповідальності. Ідентичність захисника стала центральною для нової громадянської ідентичності українців, при цьому військові отримали статус національних героїв та рольових моделей для суспільства. Формувалася нова політична нація, що базувалася на спільних цінностях свободи, гідності та європейського вибору, здатна до колективної дії та захисту національних інтересів.

Дослідження шляхів подолання Схід-Захід дихотомії через трансформацію регіональних політичних ідентичностей продемонструвало один із найбільш значущих наслідків війни для структури українського суспільства. Регіональна фрагментація політичних ідентичностей, що була однією з найгостріших проблем української державності від моменту здобуття незалежності, поступово долалася через формування загальнонаціонального консенсусу навколо базових цінностей. Східні та південні регіони, що традиційно демонстрували проросійські орієнтації та скептицизм щодо європейської інтеграції, радикально змінили свої геополітичні преференції та культурні практики під впливом російської агресії. Харків, Одеса, Дніпро та інші міста Сходу та Півдня стали символами трансформації регіональної ідентичності, коли російськомовне населення демонструвало українську політичну ідентичність та патріотизм. Внутрішня міграція населення, що охопила мільйони українців, сприяла руйнуванню регіональних стереотипів через безпосередню взаємодію представників різних регіонів. Політичний дискурс трансформувався від експлуатації регіональних відмінностей до апеляції до загальнонаціональних цінностей безпеки, євроінтеграції та демократичного розвитку, що свідчило про формування єдиної української політичної нації.

Висвітлення процесів формування нових ціннісних орієнтирів та демократичних практик у політичній культурі українців виявило глибоку трансформацію від перехідної пострадянської політичної культури до демократичної європейської моделі. Прихильність до демократичних цінностей

зросла драматично, при цьому частка громадян, що вважають демократію важливішою за стабільність, збільшилася з 42% у 2014 році до 73% у 2024 році. Свобода слова, верховенство права, рівність перед законом та права людини отримали широку підтримку населення як базові цінності, що відрізняють Україну від авторитарної Росії. Громадянське суспільство набуло безпрецедентної сили через координацію гуманітарної допомоги, контроль за діями влади та участь у формуванні політики. Антикорупційна боротьба отримала нову легітимність через усвідомлення корупції як загрози національній безпеці. Участь жінок у політиці та громадському житті значно посилилася, гендерна рівність інтегрувалася в систему демократичних цінностей. Молодь формувала нову політичну культуру через активну участь у волонтерстві та цифрову комунікацію. Європейські стандарти та практики ставали орієнтиром для реформування політичної системи в контексті євроатлантичної інтеграції. Ці зміни створювали основу для стійкої демократії, здатної протистояти як зовнішнім загрозам, так і внутрішнім викликам авторитаризму та популізму.

Загалом, дослідження підтвердило гіпотезу про каталізуючий вплив російсько-української війни на прискорену трансформацію національної та політичної ідентичності українського суспільства. Війна виступила потужним чинником консолідації навколо спільних цінностей, подолання історичних регіональних розколів, зміцнення громадянської ідентичності та євроатлантичних орієнтацій. Процеси дерусифікації культурного простору, декомунізації символічної сфери та деколонізації свідомості набули незворотного характеру, створюючи основу для формування стійкої української політичної нації. Трансформація релігійної ідентичності через перехід до національної церкви додала духовний вимір процесам національного самовизначення. Формування демократичної політичної культури на основі європейських цінностей свободи, прав людини та верховенства права створювало передумови для успішної євроатлантичної інтеграції.

Результати дослідження демонструють, що українське суспільство пройшло шлях від фрагментованої постколоніальної спільноти до

консолідованої політичної нації з чіткою національною ідентичністю, демократичними цінностями та європейськими геополітичними орієнтаціями, здатної будувати незалежну демократичну державу та протистояти авторитарним загрозам у довгостроковій перспективі.

ДОДАТКИ

1. Ощипок І.Ф., Комар М.В. (2026). IV Всеукраїнська науково-практична конференція: Доля українських пам'ятників на Тимчасово окупованих територіях. Київ, 8 травня 2026 року.
2. Ощипок І.Ф., Комар М.В. (2026). Соціально-етичний аспект політичної пропаганди в умовах російсько-української війни. Київські філософські студії-2026: Культурно-освітня деколонізація як інструмент зміцнення національної ідентичності України. Київ, 15 травня 2026 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21 берез. 2023 р. № 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20>
2. Артюх В. О. Декомунізація топоніміки в місті Суми (2015–2016): як це було. Сумський історико-архівний журнал. 2024. DOI: 10.21272/shaj.2024.i42.p.36. URL: <https://shaj.sumdu.edu.ua/index.php/journal/article/view/19>
3. Бойко С. Національна ідентичність як основа стійкості молоді в умовах війни: освітній та виховний потенціал. Нові технології навчання. 2025. № 99. DOI: 10.52256/2710-3560.2025.99.02. URL: <https://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/420>
4. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах збройної агресії РФ. Українознавчий альманах. 2022. Т. 30, № 2. DOI: 10.17721/2520-2626/2022.30.2. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/448>
5. Бурмистрова Є., Піцоцька К. Особливості національної ідентичності української молоді в умовах збройного конфлікту. Науковий вісник ДДУВС. 2023. Спецвип. № 2. С. 40–44. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-40-44. URL: <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/download/251/225/450>
6. Вінков В. Ідентичність українця в умовах війни: особливості переживання загроз. Політична психологія. 2023. URL: <https://politpsy.org/index.php/poppp/article/view/140>
7. Волотовська В. П. Релігійна ідентичність українців в умовах збройної агресії: теоретико-методологічні підходи. Культурологічний альманах. 2024. № 2. DOI: 10.31392/cult.alm.2024.2.14. URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/382>

8. Голубов О. (Пере)винайдення мультикультуралізму в Україні: моделі, практики та дискурси. Київ : Ідеопол, 2022. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2023/03/UKR.-Full-text.pdf>
9. Гончарук Г. П. Національна ідентичність українців в умовах глобалізаційних викликів : кваліф. робота. 2021. URL: <https://jarch.donnu.edu.ua/article/view/10681>
10. Горло Н. В. Особливості реалізації політики з утвердження національної та громадянської ідентичності в Україні в умовах сучасних викликів. Сучасні політичні візії. 2024. № 2-2. DOI: 10.32782/3083-5755/2024/2-2. URL: <https://doi.org/10.32782/3083-5755/2024/2-2>
11. Грек І. Українська ідентичність: виклики сьогодення. Публічна політика і державне управління в умовах війни : зб. матеріалів конф. 2025. URL: <https://jppasa.donnu.edu.ua/article/view/17156>
12. Декомунізація та дерусифікація : довідка. Сумська міська рада, 2022. URL: <https://smr.gov.ua/en/dovidka/dekomunizatsiya.html>
13. Дембіцький С., Злобіна О., Костенко Н. та ін. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колект. монографія. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2022. ISBN 978-966-02-9993-7. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>
14. Демчук Р. Національна ідентичність: український модус сприйняття. Київ : Києво-Могилянська академія, 2016. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/48f3af70-6fa7-4a3d-82e4-43b759085560>
15. Денисюк Ж. З. Українська культурна ідентичність як основа національної стійкості та культурної політики. Культурологічний альманах. 2025. № 1. URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/561>
16. Дмитрієв В. В. Політична ідентичність в умовах суспільних трансформацій. Одеса, 2022. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/5de40ba4-9d62-479e-a68e-b962351f6600>
17. Жеребятнікова І. В. Українське політико-правове дискурс. 2024. URL: <https://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/34738/1/%D0%A1%D1%8>

2%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%96%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%8F%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%2C%20%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B0%D1%87%D0%BE%D0%B2%2C%20%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf

18. Заїчко В. В. Національна ідентичність у контексті війни: герменевтичний аналіз символів, мови та пам'яті. *Культурологічний альманах*. 2024. № 4. DOI: 10.31392/cult.alm.2024.4.22. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.22>

19. Залеський Д. Війна символів. Символотворення та ідентичність у контексті війни Росії проти України: аналітичний погляд. *Український психоаналітичний журнал*. 2023. № 3. URL: <https://journals.npa.org.ua/index.php/psy/article/view/28>

20. Зміни національної ідентичності українців під час війни. *Humanities Studios*. 2024. Т. 12, № 3. URL: <https://humstudios.com.ua/uk/journals/tom-12-3-2024/zmini-natsionalnoyi-identichnosti-ukrayintsiv-pid-chas-viyni>

21. Кириленко В. А. Законодавчі основи державної політики формування української національної ідентичності в умовах правового режиму воєнного стану. *Вісник НТУУ КПІ. Серія: Політологія. Соціологія. Право*. 2024. № 3(63). DOI: 10.20535/2308-5053.2024.3(63).313505. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/313505>

22. Кириленко В. А. Цінності державної політики утвердження української національної та громадянської ідентичності. *Питання культурології*. 2024. № 44. DOI: 10.31866/2410-1311.44.2024.318690. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.44.2024.318690>

23. Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. Національна ідентичність як умова збереження та зміцнення державного суверенітету. *Серія: Історія. Політологія*. 2023. № 35–36. С. 78–89. DOI: 10.34079/2226-2830-2023-13-35-36-78-89. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2023-13-35-36-78-89>

24. Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. Українська ідентичність: онтологічні підстави та сутнісні риси. *Вісник Науково-дослідного інституту українознавства*.

2023. № 1(1). DOI: 10.30840/2786-8818.1(1).2023.291947. URL: <https://visnyk.ndiu.org.ua/article/view/291947>

25. Коробка Л. М. Особливості прояву ідентичностей освітян під впливом війни. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2024. DOI: 10.37472/v.naes.2024.6229. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6229>

26. Пасічник В. Процес формування національної ідентичності в незалежній Україні. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2022. № 1. С. 102–133. DOI: 10.31470/2786-6246-2022-1-102-133. URL: <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/26>

27. Піонтковська Д. Психологічні особливості формування національної ідентичності українців в умовах збройного конфлікту. Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. РДГУ. 2022. № 1(19). С. 119–128. DOI: 10.35619/praprv.v1i19.313. URL: https://prap.rv.ua/index.php/prap_rv/article/view/313

28. Поліщук Ю. Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах збройної агресії РФ: константи та зміни. Політичні та етнонаціональні дослідження. 2024. № 2(8). С. 73–87. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/4_Polishchuk.pdf

29. Посібник: дерусифікація публічного простору України. Київ : Transparency International Ukraine, 2024. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/file/860/1.pdf>

30. Сапелкін Ю. Вплив збройного конфлікту на формування української національної ідентичності. URL: https://www.researchgate.net/publication/382097766_VPLIV_VIJNI_NA_FORMUVANNA_UKRAINSKOI_NACIONALNOI_IDENTICNOSTI

31. Сардак А. Феномен національної ідентичності в умовах інформаційної війни. Журнал соціальної та практичної психології. 2024. № 3. DOI: 10.32782/psy-2024-3-14. URL: <https://journals.univ.zhitomir.ua/index.php/psy/article/view/136>

32. Смолій В. А. (ред.) Україна: історичний простір ідентичності. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2023. URL: <https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/6323>

33. Степико М. Трансформації ідентичностей громадян України внаслідок збройного вторгнення (24 лютого 2022 р.). Panorama. 2022. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/download/146/146>

34. Суший О. В. Травмована українська ідентичність: шляхи зцілення і розвитку. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2025. DOI: 10.37472/v.naes.2025.7133. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/563>

35. Толочко С. Громадянська ідентичність особистості: актуальність формування та виявлення в сучасній Україні. Advanced Linguistics. 2023. № 11. DOI: 10.20535/2617-5339.2023.11.277433. URL: <https://al.fl.kpi.ua/article/view/277433>

36. Трубчанінов К. С. Українська національна ідентичність і правова культура. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. № 4. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.4.38. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/337180>

37. Шість років перейменувань: чому в Україні забуксувала декомунізація. Історична правда. 2021. URL: <https://istpravda.com.ua/articles/2021/04/5/159270/>

38. Шкільна І., Журба К. Формування громадянської ідентичності студентів як умова національної солідарності у воєнний час. Advanced Linguistics. 2023. № 11. DOI: 10.20535/2617-5339.2023.11.277983. URL: <https://doi.org/10.20535/2617-5339.2023.11.277983>

39. Яблонівський А. Українська національна ідентичність: особливості дослідження у вітчизняній науці. Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках. 2024. № 2. DOI: 10.15421/342330. URL: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/1147>